

SZEMELVÉNYEK AZ EGYKORÚ CSÁTH-IRODALOMBÓL

A VARÁZSLÓ KERTJE

Kedves kis novellás könyv, amelyben hétköznap és ünnepnap, valóság és mesehangulat halk muzsikával folynak egymásba. (...) De valódi lényét Csáth Géza egy sor különleges novellában juttatja kifejezésre, különösképpen valamennyiben első személyben, valamennyiben lírai melankóliától áthatva. (...) Néha egy álom, mint a csodálatos, könnyekig megható *Találkoztam anyámmal* című írásban, néha egy agyrém vagy patológikus jelenség képezi Csáth novelláinak alapját. Sok szó esik zenéről és lányokról is, nyári éjszakákról és halálról, amely mindenféle jelképben megjelenik, és más szép és szomorú dolgokról. És ami mindezt különösen érdekessé teszi: Csáth különleges tehetsége, hogy a beteges és még a visszatetsző dolgokat is költészetté varázsolja. A *varázsló kertje* egy szenzibilis tehetség elsősülőt alkotása. A könyv sokak számára livre de chevet lesz: az ember azért teszi le a kezéből, hogy azután még sokszor elővegye.

[Mohácsi Jenő] E. M.-i.: *A varázsló kertje. (Der Garten des Zauberers.)* Pester Lloyd Morgenblatt, 1908. május 10.

Viharos reggeleken születnek ily erős könyvek. Csáth Géza kötete fiatal könyv. Nemcsak azért, mert első, és írójuk merész kézzel markol bele a harmatos hangulatokba, hanem mert a fiatalságról szól, az író fiatalságáról, aki — mondjuk ki mindjárt — mindig többre becsüli a testtelen lírát a testes elbeszélésnél. A fiatalság: igen, ez a szó zene. Csáth Géza is körülbelül zenét ír róla, vidám, könnyű, andalgó elégiát. Lassanként elmarad mögöttünk minden, emlékeinkre óriás árnyak tűznek fantasztikus gyászbokréttát, és a gyerekkor, a család oly különössé, fájóvá és érthetlenné válik, hogy csak visszaálmódni tudjuk néha, s csak egy misztikus szertartást látunk bennök. Ezt olvasom ki Csáth Géza könyvéből. Halott anyánk, aki egykor fiatal volt, és álomban, kék levegőben, gyöngyvirágkoszorúban mosolyog reánk, a szombat este kenetes és szolozsmás hangulata, a varázsló titokzatosan elmélyített alakja, mind erről a fiatalságról beszél, amely az évek mérföldtávolságán ködlik felénk. Egykor valóság, ma azonban mese. Mese és költészet. Finom idegekhez szóló, majdnem idegbeteg történet. Az eredeti mesehangulatok között néha ott bujkál az orosz realizmus hatása is, a visszaemlékezések titokzatos lírájává finomított és idillé lágyított szépségei mellett akadnak csinált — jól csinált — Andrejev Leonid-hangulatok és egypár rózsaszínű erotikus merész kiruccanas is. Az igazi elbeszélés csak itt-ott hömpölyög széles folyamatossággal, a történeteken rendszeren a zene uralkodik. Az emberek mindig felemásak: árnyból és húsból vannak gyúrva. Vagy a fejük, vagy a szívök, vagy a lábuk köd: ködemberek. Ezeket a ködembereket az író azonban öntudatosan halvány lírai messzeségekbe mossa el. Egy álmodó, aki behunytt szemmel nézi az életet. De látja.

[Kosztolányi Dezső]: *A varázsló kertje.* A Hét, 1908, május 17.

... nem volna jó, ha Csáth Géza egyes bírálóinak szertelen dicséretét túl komolyan venné. Sokkal tehetségesebb ember, mintsemhogy néhány év múlva maga ne látná legjobban annak fogyatékoságát, amit ma modernnek és művészinak vél. Abszolút értelmetlenséget nem lehet mindig finom hangulatnak nevezni és a szavak rendeltetése nemcsak az, hogy szépen illeszkedjenek össze, hanem mondaniok is kell valamit. Vannak a kötetben igen szép értékes írások, de vannak keresett, erőltetett és zagyva munkák is. Amennyire jó

A tor vagy A kályha, annyira kellemetlen a Mesék, amelyek rosszul végződnek. (...) Azért Csáth Gézát komoly talentumnak tartjuk, akinek csak attól kell óvakodni, nehogy hamis útra tévedjen.

[Farkas Pál] (-s -): A varázsló kertje. Új Idők, 1908. május 17.

Érdeklődéssel nézzük a legfiatalabb írók törekvéseit; abban az általános forrongásban, melyen egész szellemi életünk keresztülmegy, az ő munkáikban keressük a fejlődés irányát, mely felé haladunk, s keressük azokat az elemeket, melyekkel kultúránkat gazdagítani akarják. S azok között a fiatalok között, akiket eddig megismertünk, Csáth Géza, kinek most jelent meg egy kötet novellája *A varázsló kertje* címmel, erős legénynek ígérkezik. Mondjuk: ígérkezik, mert még nem kész. Világfelfogása még forr, csak körvonalai vehetők ki tisztán, azok az egyéni diszpozíciók, melyeket valamennyien magunkkal hozunk későbbi szellemi kifejlődésünk sarkpontjaivá. Az eszközei, melyekkel kifejezi magát, szintén nem készek s nem biztosak: a stílje egyenetlen, néha pongyola és erőtlén, néha meglepően biztos és egyéni komponáló módja egyik-másik novellában az érett, öntudatos íróra vall, másokban megint egészen kezdetleges. Ez az egyenetlenség annak a jele, hogy van benne valami, — a jó bor erősebben forr, mint a csiger. Nem szeretjük azokat az írókat, akik már 20 éves korukban a rutin teljes fegyverzetével lépnek elénk; könnyű annak megtanulni az írás megtanulható részeit, aki nem önmagától alakítja ki azt, amit s ahogy írni fog. Egyes dolgokat Csáth Géza máris bravúrosan csinál meg, pl. a bajba esett parasztlányt (néhány szóval, egy disznótor igen elevenen megrajzolt keretében), a katonát, aki tudva, hogy nemsokára meg kell halnia, emléket akar emelni magának mennél több szép leány szívében, s akinek alakjában igen szépen érvényesül az író hajlama a groteszk, a fantasztikus iránt. Szinte különösen hat, bár lélektanilag nem érthetetlen, hogy Csáth Gézának két legkedvesebb motívuma a családi élet egyszerű, meleg humora s a groteszk fantasztikum. Fiatal ember, még közel áll nemcsak fizikailag, hanem lelkiileg is a gyermekkorhoz, s az élet még nem tömte meg annyira az agyát realitásaival, hogy elvesse érzékét a mesés dolgok érdekessége iránt. Hogy igazán humorosan tudjon megoldani egyes témákat, melyek humoros megoldást rejtenek magukban, arra persze még nem higgadt le eléggé; ma még csak feledező csíráit látjuk nála. Csáth Gézában erős intelligencia lakik, s ezt máris jelentékeny ismeretanyag támogatja, amely néha kelletténél jobban előtérbe nyomakodik ugyan, egyes dolgokban azonban, pl. egy örült fiatalember lelki képének rajzában, arra mutat, hogy egykor jelentékeny színvonalú alkotás eleme lehet.

A varázsló kertje. Vasárnapi Újság, 1908. május 17.

(...) Élénk és színesen tud elbeszélni Csáth Géza. Azok közé az írók közé tartozik, akik a szűzsé előadásában nem pusztán arra ügyelnek, hogy a tényt logikusan előadják; nemcsak az észnek írunk, hanem az összes érzékeknek. Újabbban az írásművészetnek ez az iránya és bizony egy új Laokoont kellene írni valamelyik rávaló esztétikusnak. Csáth történeteiben tehát nem csupán kijelentések, kérdések, ellentétek és következtetések vannak, amelyek elvont érzékelésre bírnák az olvasót; ha leír egy kertet, érezzük a virágillatot, látjuk a virágok színét, halljuk a szellő bujkálását. (...)

Az életnek az ábrándokba mosódó horizontján innét, halad egy szép sétaút; ezen sétál Csáth Géza és elérvén a tájat, meggondolkozik: melyik hát a valódi élet: a gyermeké-e, vagy a felnőtté? Melyik részben kapcsolódnak, hullanak, simulnak és fogódzkodnak be inkább a szívükbe azok a nagy rejtelmek, vonatkozások, közvetítések, melyek túlesnek a napi élet körén, de amelyek hozzátartoznak a Nagy Élethez, melyet egészében amúgy sem ösmerünk? A Nagy Életből a megöregedett vén filozófus tud-e többet, vagy a gyermek rejt-e többet? (...)

Szabadkáról jött egy költő és most jön egy író. Ezek az urak azon kevesek közé tartoznak, akik cselekvő részt vesznek egy nagy, vagy igazi magyar irodalom megteremtésében, és nem adok neki tíz évet, hogy a ma még for-

galomban levő nevek eltűnnek és Csáth nevét nagyon, de nagyon fogják majd ismerni.

Kanizsai Ferenc: *Csáth könyvéről*. Bácskai Hírlap, 1908. május 24.

Erős, szomorú fiú a Csáth Géza elbeszélésírása. Az erőn nem nyers erőt értek, kitűnően ki vagy az iskolázva, és a szomorúsággal nem azt mondom, hogy elszontyolodott ábrázatú, hanem inkább azt, hogy valamelyes kamoróság, elkomorodás ül ki ezeknek a novelláknak az arcán. És azt a minősítést használtam, hogy fiú, mivel még nem jutott odáig, hogy egész fegyverzetbe tudjon belebújni. (...)

Csáth Géza forrongó vérű novellista. Nem érhetet el még a megállapodáshoz és helyenként kiút az írásból az ouvrier jele, de avatott író. Hogy nem beszél eléggé „folyamatosan”? Hát ne is tegye! Hanem csak rázzon bele minket tisztességes zökkenésekkel az ő kavargóan gondolkodó állapotaiba.

Pártos Bence: *A varázsló kertje*. Szeged és Vidéke, 1908. május 24.

Az ember fölfelé kapaszkodik az életévek hágcsóján, cseperedik, növekszik, elkerül hazuról és már nem hallja a dajkameséket és a vasorrú baba, a hófehérke, a hamupipóke áttáncolnak a kis fejcskébe, amelyek még nem gondolnak kifelé, az életre. A mesék mézeskalácsbábja, amint nyílik a szemük, a lábuknak az élet sülyesztőjébe, a mesék órája lejárt és a lelkünk benépesül új fantomokkal. A régi meséknek vége, semmi közünk a múlthoz, és ha néha elénk torlódnak, elmosódó fényükkel pillanatig szemünk előtt vibrálnak az emlékek, mint a délibáb, elmerengünk rajta és szomorúak vagyunk. A *varázsló kertje* másnak virít, számunkra legföljebb új mesék teremnek. Ez az egyik novella. Ezenkívül még 20 novella van a Csáth Géza kötetében. Mindegyik ilyen finom, csöndes, szomorú, életerős írás. A lélek legbelsején bujkáló érzéseket, szomorúságokat hozzák elénk, egyszerűen és megrázóan, mindvégig művészen. Szép, biztató kvalitások vannak a Csáth Géza könyvében, és ha fekete csöndről és egyéb, már régen elkoptatott színű hangulatokról beszél is helyenként, el kell ismernünk, hogy a könyv értékes, az írója őszinte és komoly. Megbecsüli a tollat.

[Pogány József] (p): *A varázsló kertje*. Népszava, 1908. május 31.

A varázsló kertje, ez a titokzatos világ, telis-tele van olyan csodanövényekkel, aminőket csak kiváltságos földi halandó láthat és az elátkozott, bujaihatos paradicsomba, aki virágot tépni megy, meg kell sebeznie a lelkét. Mégis, homályos éjszakában virrasztó boldogtalannak megjelenik a varázsló, kibontja cifra, csillagos lepedőjét és színes, eleven történeteket ráz ki belőle. Csak kápráztat az egész, végül, egy bágyadt napon a varázsló is meghal, ámde a meséi itt maradnak és jön új mágus, aki tovább folytatja azokat. Csáth Géza is járt a bűbajos kertben és kiharozta annak egynéhány igazán szép, szívhez szóló legendáját. Fialat lelkesedése művészettel meg tudással lehiggadva lángol abban a huszonegy történetben, amit könyvébe gyűjtött. Jellemző készsége és finom stílusa meglep bennünket, s arra készít, hogy bizzunk Csáth Gézában és még sokat várjunk tőle. (...)

[Fehér Árpád] (-ér.): *A varázsló kertje*. A Polgár, 1908. június 27.

(...). Ebben a kötetben az ő összetett egyéniségének sok komponense fel-lelhető. Nem akarjuk ugyanis azt mondani, hogy Csáth individualitása egymással ellenkező alkotókból szövődik össze, amilyen például a naturalizmus és a szimbolizmus. Mert Csáth naturalista és szimbolista egy személyben, csak hogy az ő naturalizmusának, meg a szimbolikus voltának megvan a maga sajátos timbre-je, amelyet ezzel a szóval jellemezhetünk: Csáth. Vizsgáljuk, mit fejez ki ez a sajátosság.

Ha a novelláit a poétika szabályai szerint kellene beskatulyáznom, nem az epikához, de a lírához sorolnám őket. Csáth lírikus novellalista. Akárhányszor kiérezem a soraiból a nagy szubjektivitást, ami az egyik jellemzője. Az egyéniségének másik sajátossága a stílusa. Még a *Tor zolai* realizztikumán is átérzik az ő álmodozó finom lelke. A *Marie Grubbe* szerzője emlékeztető finomsága, amely modorossággá sohasem lesz. Csak a felhőkbe mélylézése, az életben való álmodozó járása juttatja az eszünkbe a *Niels Lyhne*, *Marie Grubber*, *Frau Fönus* szerzőjét, a *Müsiggang* (nincs erre magyar szó) csendes szavú költőjét. Csáthban azonban van, ami őt tőle elválasztja. Ez a muzikálitása. Minden sora, az élet minden jelensége muzsikává lesz benne és akárhányszor olyan a szava, mint a hegedűk és a hárfák alig hallható zenéje. (...)

Fodor Gyula: Csáth Géza. Független Magyarország, 1908. szeptember 26.

[...] Minden témája egy és ugyanazon hangulaton keresztül jut kifejezésre, szinte átítatva attól; s minden színe, minden finomsága, a vigágoknak és a szomorúságoknak az az enyhe félig elmondottsága benne rejtőzik, mint palotában, amelynek kincseihez, hogy kincsek legyenek, szükséges a szobáknak fényt és sötétséget egybeszelídítő öble, a titokzatos folyosók útvesztője s a bennük pihenő sajátos illatú levegő. Ez a bűvös hangulat talán a mesék hangulatához áll legközelebb, de ha a belőle kimosolygó naivságokat végiggondoljuk, rájövünk, hogy csak látszólagos naivságok, amelyek alatt biztos és tiszta öntudat lappang. (...)

Egy költő csudálatosan tiszta lírája csendül fel s a megpendített finom hangok halkán továbbrezegnek a mi lelkünkben. Csáth Géza a legfinomabb s a legtisztább lírikusok közül való s véletlenség, hogy nem rímSOROKBÓL suhan felénk minden szavát körülölelő, megejtő hangulata. A temperamentuma, a gondolkodása, az érzései mind lírai költőre vallanak, a mélységbe és a magosságba egyformán elnézőre. A könyvből pedig nem embereket és őket jellemző eseményeket kapunk, nem jellemeket, nem egyéneket vagy típusokat, hanem őt magát, az ő lelkéből eredő vagy legalábbis a lelkéhez áthasonított eseményeket: lírát, rendkívüli hangulatoktól duzzadó és a lelkünkön finoman végigrezdülő lírát.

Hegedűs Gyula: *A varázsló kertje*. Nyugat, 1909. február 16.

PUCCHINI

Szürke fedél tart össze néhány színesen szép lapot Csáth Géza finom írásából. Pucciniról írt, úgy, ahogyan Puccini komponált. Nem akarjuk, hogy ez a pár sor visszhangja legyen a szavának. Csak a kiáltó szavaknak van visszhangjuk. A Csáth finom poézisét magába issza a lelkünk. A modern, differenciálódott lélek összetett műélvezetet kíván, írja Csáth. Ezt a komplex élvezetet ebben az írásban is megtaláljuk. A felülről látó, nyugati szavú bevezetése új és új nézőpontokat jelöl meg. Így is lehet nézni a muzsikát? — ezt a kérdést fejezi ki a szemünk. Azután megszólal az okos pszichofiziológus, a minden rejtőző finomságot, szépséget megérző Csáth Géza kifejező nyelvével. Nincs a beszédében egy szó sem, amely nem illeszkedik bele. Amikor világos értelemmel beszél Puccini partitúráiról, hangja itt sem nagyképű, tudákos, „zenekritikus”. Az írás modorában olyan, mint egy veszélyes, elsimuló, gyűrűző hullámokban ringó mélység. A lelkünknek új szenzációkat jelent minden mondat egymásutánja. Mindegyik által új színek, új impressziók merülnek fel bennünk, foglalkoztatják a testünket, lelkünket, és amikor elérték a hatásukat, gyorsan elsimulnak. Azt szeretnők mondani: zenei kompozíciója van az írásának. Az is meglátszik rajta, hogy gerinces, okos véle-

ményt akart mondani. Ez is sikerült. (...) Írását nemcsak azok olvassák szívesen, akik muzsikáról szólván szép, színes beszédre vágnak, de azok is, akiknek főképpen értelmes, sokat tudó, hozzáértő kritika a kívánságuk. A ma zeneirodalmában finom, művészethez illő írást jelent ez a kis füzet.

[Fodor Gyula] f. gy.: *Puccini*. Független Magyarország, 1908. december 6.

Igen értékes és mélyreható megfigyelésekkel tele kis füzetet adott ki Csáth Géza jeles kollégánk a mai zeneszerzők legnépszerűbbikéről, Pucciniról. A füzetet kevésbé képzett zenészek is élvezettel és haszonnal olvashatják, mert Csáth Géza nem esett abba a hibába, ami zenekritikusainknál és zeneesztétikusainknál általános, tudniillik nem gondolja azt, hogy az egész világ zenetudósokból áll, s nem rakja tele munkáját laikusok előtt teljesen érthetetlen műszavakkal és szakkifejezésekkel, hanem alapos képét rajzolva meg munkája első részében a Wagner óta látszólagos fejlődésnek indult zenedrámának, így vezeti be olvasóit a Puccini zenéjébe, amely mintegy megfejtője a wagneri zene pszichológiai követelményeinek. Végigvezet aztán a Puccini muzsikáján, oly alapossggal és hozzáértéssel, hogy szinte fülünkbe cseng a zené is, anélkül, hogy beállana a Puccini-istenítők közé, de nem esik a másik végletbe sem, igen szépen találja el azt a helyet, ahova Puccinit állítani kell. (...)

(sz.): *Puccini*. Budapesti Napló, 1908. december 8.

Szerény szürke köntösben egy vékony kis füzet jelent meg a napokban, igénytelen egyszerűséggel helyet kérve magának a karácsonyi könyvpiac lármás sokadalmában. Csáth Géza földink és hírlapíró társunk legújabb zenei tanulmányáról van szó, amit szokatlan érdeklődéssel és méltánylással fogadott a magyar közönség és a magyar kritika, — annak dacára, hogy tényleg komoly, jó dolog és tényleg méltó az érdeklődésre. Mondom: *dacára* ennek. Mert ha nálunk nagynéha megjelenik valami írás, ami zenéről szól, akkor azt egyszerűen észre sem vesszük, legfeljebb ha jó öreg Eötvös Károly bátyánk megereszt egy-egy jóízű megrovási kalandot holmi veszprémi zenetársaságokról. Az öreg tudniillik nem ért a dologhoz, írni azonban azt tud. Többi zenei szakírónk, az a kevés, viszont írni nem tud, csak muzsikálni. Olyanok is vannak, akik se a muzsikához nem értenek, sem pedig írni nem tudnak. És kik azok és hol vannak, akik értenek a zenéhez és írni is tudnak? Ezek az ama bizonyos „fehér holló”-nál fehérebb hollók. Ezek közé a nagyon kevesek közé, ezek közé a félkézen kényelmesen elszámálhatók közé tartozik Csáth Géza.

Ő művelt és jóízű muzsikos, eredeti gondolatokkal és finom megérző képességgel, az írása pedig nekem és velem együtt sokaknak nagyon kedves, mindig érdekes és mindig előkelő magyar próza. Mostani tanulmányában Pucciniról, a nagy és kiválóan aktuális népszerűségű olasz operaszerzőről és az ő zenéjéről ír sok új és szubtilis megfigyelést. Látjuk, hogy rá — éppúgy, mint általában a „ma” emberére, laikust és műértőt egyaránt ideszámítva — igen nagy hatással volt ez a brutális, nagy darab olasz a maga természetes és magától értetődő zsenijével. Azt is látjuk azonban, hogy Csáth Géza, amint ennek a muzsikának hirtelen lenyűgöző és szinte a narcozishoz hasonlítható első hatása, benyomásai alól szabadult, azonnal föl-tette az öntudatos megfigyelés pápaszemét, és emögül tisztán látó és el nem káprázó szemmel és majdnem biztos objektivitással nézte, figyelte tovább ezt a fenomént. En ugyan általában nem nagyon szeretem az úgynevezett „belemagyarázást” a muzsikába, amit majdnem minden fül és kedély másképp, más és más képzetek társaságában appercipál, de Csáth Géza vizsgálódásai nem ilyen természetűek. Az ő analízisei sohasem erőszakosak, sohasem apodiktikus állítások, hanem csak finom érdekességű szubjektív igazságok, melyek bennünk sok reflexérzést, gondolatot termelnek. És ez kiváló érdemük.

Természetesen legjobban az fogja élvezni ezt a kis könyvet, aki ismeri a Puccini zenéjét, a *Toscat*, a *Manont*, a *Butterflyt* és a többiket. Aki azon-

ban tud és szeret gyönyörködni a szép, meleg stílusú prózában, az vegye meg ezt a füzetet akkor is, ha még sohasem is hallott Puccini-darabot. Fogadok, hogy mikor elolvasta, hamarosan módját ejti, hogy meghallja a *Pillangó kisasszonyt*. (...)

Ifj. Lányi Ernő: *Csáth Géza: Puccini*. Bácskai Hírlap, 1908. december 13.

Komoly megbecsüléssel, hozzáértéssel és szeretettel beszél hozzánk Csáth Géza Pucciniról. Úgy ír róla, ahogy egy komoly és nemes zenetörténétíró a tárgyával foglalkozik: tárgyilagosan és elfogulatlanul, de a történetírás fogalmával bennünk társuló szárazság és fontoskodó nagyképűség nélkül. Úgy látja Puccinit, ahogy száz év múlva fogják látni és úgy hallja, ahogy a mai ember hallani, megérteni és élvezni képes ezt a csodás olasz mestert. Csáth gyönyörködik az eléje meredő kottafejekből keletkező színes harmóniakban, különös ritmusokban, de magára cáfol azonnal, ha mint pszichológus — mély és tudatos pszichológus — a Puccini papirosan pontosan kiszámítható hatását észleli önmagán, a színházbeli szomszédján és a műveletlen emberen, meg a zenemokkon. Az előadás módja gyönyörű, színes, eleven, érdekfeszítő. Az a pszichológus-zenész, amilyen Csáth Géza, az ideálja a zenetörténétírónak. Mert az ilyen művekből nemcsak a zenetörténetet ismeri meg az olvasó, hanem önmagát is. (...)

Puccini. A Család, 1908. december 16.

(...) Csáth Géza megértette, hogy mi érdekel bennünket Pucciniról, nem anekdotázik, hanem analizál. Megmutatja, hogy Puccini honnan indult ki, hol tart, mi az, ami érték a munkáiban. Legnépszerűbb operájának, a *Pillangó kisasszonynak* muzsikája valósággal megelevenedik, Csáth a betűk, a szavak erejével elénk parancsolja a zenekarból kicszendülő hangfutamokat. És minden futamnak megmagyarázza mineműségét és a darab cselekményével való összefüggését. Nem elégszik meg azonban a partitúra kibogozásával, egyik fontos problémája az is, hogy mit kap, mennyit fogad be a hallgató a zenéből. Ennek megállapításával körülbelül megállapította Csáth Puccini értékét is. A könyv mindvégig színesen és plasztikus nyelvezettel van megírva. Modern ember modern munkája. (...)

[Bálint Aladár] B—t.: *Puccini*. Népszava, 1908. december 23.

Alfred Kerr szavai jutottak eszünkbe, mikor végigolvastuk ezt a matt-szürke füzetet. Hogy a produktív kritika mindig alkotás. Hogy a bírálat költészet. Hogy a bíráló költő. Csáth Géza esszéjét is mint szépirodalmi munkát élveztük, s nem egy lapnál az volt az impressziónk, hogy maga a szűzsége néha akár jelentéktelenné törpülhetett volna egyéni és vonzó fejtegetései mellett s még akkor is megmarad zenéből, esztétikából, megállapításaiból az, ami érdekes és értékes. Csáth Géza ellenben Pucciniról ír. Fialtal szívvel és érett aggyal. Egy cicerone fürge készségével mutatja be az olasz mestert, s szava ejtéséből kiérzik, hogy szereti. Egyszerűségét, rétegeződöttségét, rafináltságát, olaszos trükkjeit, d'annunzionizmusát pompásan ismeri. De öntudatosan bírálja. Nem kiáltgatja szüntelenül az impresszionista kritikusk *quos egóját*. Magán keresztül szűri át Puccini zenéjét, ámde mint igen öntudatos ember majdnem egy ortodox realista szemével figyeli magát is, mérlegre veti művészi megrezzenéseit, elbámulásait, visszatetszéseit és a zenét beállítja a realitások keretébe. A kis esszé nálunk körülbelül kezdete lenne a modern zeneesztétikának. Kuriózum. Az írniudás bátor hevétől meleg, fiatalos és mégis komolyan elmélyedő munka. Izgat, de táplál is.

Puccini. Az Élet, 1909. március 7.

DÉLUTÁNI ALOM

Csáth Géza írását nagy, emberi őszinteség, őszönös primitívség és éppen írói erejében, meglátó egyszerűségében rejtett naivság a leginkább jellemzi. Történetei egyszerűek, semmi kigondoltság, verejték, erőszakos gondolatok és emberfölötti rajzolt emberek. Csáth Géza a legemberibb dolgokat látja meg, a legcsendesebb szobasarokból a legmélyebbre látja a tragédiákat, amelyek a négy fal között könnytelen lejátszódnak és éppolyan nagyvonalúan, mely lelki lírával mondja el, mint ahogy az érezte, akivel megtörténtek. Ezért aztán legszebb novellái éppen azok, amelyek órála magáról szólnak, a gyerekségről, fiatalságáról, egy kávéházi rávrradásáról, vagy az álmairól és legtitkosabb ábrándjairól. Itt Csáth Géza tolla oly finoman és biztosan fog, hogy minden megfigyelése, gyónása, vallomása emberi dokumentum, az írói értékeknek annyira sűrített és leegyszerűsített lemérése, hogy minden sorával, mondatával, jelzőivel megállítja az olvasót és sok rejtett szépséget talál fel neki. Csáth Géza már első novelláskötetével, *A varázsló kertjével*, Puccini-tanulmányával és zenekritikáival megmutatta, mennyire biztos kifejezője értékeknek, finomságoknak, szálló hangulatoknak és elsuhanó fájdalomnak. Mindez mostani kötetében egymás mellé sorakozva, egyszerre gyönyörködtet. (...) Örömmel látott vendég lesz mindenütt, ahol szeretik a szépet és ahol gyönyörködni tudnak az igazán nagy elbeszélő szívünkhoz szóló szavában. (...)

[Miklós Jenő] (m. j.): *Csáth Géza: Délutáni álom*. Világ, 1911. május 14.

Csáth Géza, a fiatal gárda egyik sokat ígérő tagja, bokkrétába kötötte terméseinek javát. Flórája változatos, illatozó, a figyelmet lekötő. Magában hordja annak ígéretét, hogy gazdájától a magyar irodalom igen értékes gyümölcsöket várhat még. Ebbe a gonddal összeállított kötetbe foglalt tizenhét novellája úgy hat, mint egy Balzac-antológia. Nem a témák vagy a feldolgozás hasonlóságára gondolunk, hanem arra, hogy Balzac a meglátás és kiformálás gazdag skáláján ment végig, míg végre rátalált az igazi vénájára. Csáth is próbálkozik. Aki analitikus szemmel olvassa végig ezt a tizenhét írását, világosan megállapíthatja, hogy azok a novellái a legerősebbek, legélvezetesebbek, amelyek az író fantasztikus világában játszódnak le. Csupa talentumos, élvezetes, minden ízében művészi munka ez. Ahol realista, verista akar lenni, ott gyengébb. (...)

(D. S.): *Csáth Géza: Délutáni álom*. Az Újság, 1911. május 16.

Csáth Géza azok közé a fiatal írók közé tartozik, akik először a Nyugatban jutottak szóhoz. Nem annyira szépirodalmi munkáinak sajátosságával tűnt fel, mint inkább biztos ítéleteivel, helyes megérzéseivel és magas színvonalú stílusművészetével, amellyel zenei benyomásait kifejezte. Eddigi alkotómunkájának szerény, de mégis jelentős csúcspontját egy Pucciniról szóló kis tanulmány képezi. A tehetsége folytán indokolt várakozásokat a most megjelent kötet csak részben elégíti ki. (...) Az első noveletta, a kötet címadója, a *Délutáni álom* egy meglehetősen naiv beállítású fantasztikus történet, amelyben mindeféle keleti mesemotívumok és modern lírai momentumok egy tétován vibráló és csillámló valamivé állnak össze, amelyből helyenként halvány szimbolikus szándékok világlanak ki, de amelynek összbenyomása fatamorganaszerűen szétfolyó marad. A többi írás leginkább novellisztikus vázlat, amelyeknek nagyon különböző témái többé-kevésbé patológikus szférákból valók. Egy sem kielégítő, egy sem képez belsőleg zárt egészet, de mindegyikből látszik a szerző csodálatosan erős képessége, hogy magát a sötét tudatalatti ősztönökbe, az előrehaladott pszichózisok vízióiba beleélje, és hogy a különös, vétkes, ijesztő cselekedeteket az utolsó, magának az individuumnak a számára is ismeretlen, lelki gyökerekig vezesse vissza. Egyes vázlatokból (*Pista*) kimarad a patológikus elem, hogy egy kérdéses és prob-

lematikus, de mindenesetre meglepő pszichológiának adjon helyen. Azután gyermekkori élmények is vannak itt — jól és személyesen megírva, mint az egész könyv —, de túlságosan jelentéktelenek ahhoz, hogy a legintimebb baráti körön kívül is érdeklődést keltsenek. In toto: sokféleképpen elgondolkasztató, de sehol sem teljesen kielégítő könyve egy olyan tehetségnek, akitől érettebb alkotás méltán várható.

[Goth Ernő] G.: *Csáth Géza: Délutáni álmom.* Pester Lloyd Morgenblatt, 1911. május 21.

Ama előkelő és szimpatikus íróművészek közül való, akiket sikerre és elismerésre predestinál egy negatív kvalitás: hogy nincsen modoruk, nagyjában jellemző stílusuk sincsen és így öntudatuk, okosságuk, megfigyelésük objektív értékét, szóval a mondanivalóikat nem nyugózi le a mindent egységesítő formának az a misztikum, ami ösztönös és nagyon is szubjektív művészek írásában a legkonkrétabb és legkülirtabb mondanivalót vagy megfigyelést elvonntá és homályossá tompítja. Fejlődése, az az út, amelyen halad, egészen tiszta és világos. A főlélesleges színeket és vonalakat mind nagyobb öntudattal söpri le íróasztaláról: — még itt-ott ellágyítja kezét a haldokló és drága líra, mely többre becsüli a hasonlatot annál, amihez hasonlít — de aztán keményen összefogja megint a gyökeret és nem tér le az útról. Ez az út bizonyosan a legtokéletesebb írásművészet felé mutat: oda, ahol kifejezés és a kifejezni való, stílus és anyag egy és ugyanaz. (. . .)

Főlényes és elegáns író: s azokban a novelláiban, ahol e két tulajdonság túl van már a törekvés állapotán (mert öntudatos törekvés nevelte őket): — biztossága és rutinja Maupassant-ra emlékeztet. Öntudata azonban még határozottabban nyomja el a líra beavatkozását, mint a francia mesternél, nagyon jól érzi, hogy a hatás legfőbb eszköze az a kegyetlenségig fokozott, gyilkos álobjektivitás, amely érzéketlenül bontja fel és mutatja be az élet legérzékenyebb szerveit. A szemléletnek és szemléltetésnek ez a módja ugyanis éppen ezért oly ingerlő és izgató, mert tudatosan hamis és leplezett: hiszen érző és érzékeny szívek szenvedését csak érző és érzékeny szív ismerheti. De a főlény éppen ebben rejlik: ridegnek mutatkozni, mint maga az élet és a sors: élet és sors képét ölteni fel s azoknak nevében szólni emberről és emberi nyomorúságról. Így megdöbentően s az abszolót éreztetésével emelkedik ki a tragikum. Csáth Géza minden novelláján kívül van, dolgokat mutat be, melyekben nem akar szerepelni. Nem az övéi ezek az emberek és ezek az események és ezek a novellák: leírta őket és most másnak odaadja. Minden novelláját valakinek ajánlotta, mindegyiket másnak. Nekik írta. Mindig tudta, hogy mit akar: Moravcsik professzorra gondolt, míg írt, vagy Osvát Ernőre, vagy egy régi dadára. „Mevolt a probléma és ő tudta, melyik megoldás a legalkalmasabb és melyik módszere a megoldásnak. Ha kritikát akarnánk mondani erről a kötetről s nemcsak jellemezni s éreztetni jellegét, minden novellával külön és másképp kellene foglalkozni. E jó vérű, jól nevelt és úri írásmód hajlékonyan alkalmazkodik a témához, melyet egy erőteljes és kultivált intelligencia fölvetett. E témákról kellene beszélni és dicsérni az íróat, aki a lehető legjobb és legelőkelőbb formában érezteti a téma fontosságát.

*

És egészen külön kellene beszélni azokról a novelláiról, melyekben gyerekekkel foglalkozik. A Molnár Ferenc csodálatos ösztöne, mellyel a gyerekekkel érzi, nála tudományos kutatásokkal igazolt, pszichopatológiai megismerés: ez festi alá és foglalja össze megfigyeléseit. A megfigyelő egybe gyűjti az impressziókat és az ideg orvos jelentőséget ad nekik és kiválogatja azokat, melyek általánosan jellemzők. Mindenütt ott van a szexualitás vörös vonala, e jellemzések spektrál-képletében: Freudre gondolunk és ismét Freudnek egy tétele aggaszt s ez az ideg orvosnak szól: hogy a tudattá fejlett ösztön erejéből veszít s nem ér fel alkotóerő dolgában amazzal.

Karinthy Frigyes: *Csáth Géza: Délutáni álmom.* Nyugat, 1911. június 1.

Csáth Géza már első könyvében is, mely mintegy két év előtt jelent meg, feltűnt ritka biztos, energikus ábrázolóképeségével, a jellemző vonások iránti élénk érzékével és előadásának fölényességével. Új könyvében, melynek *Délutáni álom* a címe, ezek a tulajdonságok még erősebben, teljes kifejlődésükben nyilatkoznak. A tizenkét novella mindegyikében az író mindig biztos a dolgában, a kifejezés eszközei mindig rendelkezésére állnak, mindig fölülte marad tárgyainak, anyagának és mindig éppen annyit és úgy mond el róla, amennyit s ahogy mondani akar. Ez nagy realitást ad elbeszéléseinek: a történetek, az alakok egyenesen élénk vannak állítva, az író minden közbelépése, minden magyarázata nélkül, teljes objektivitással, tehát teljes világossággal. Másrészt azonban az író hangja ettől az előadási módtól valami józanságot kap, amely néha nem engedi teljesen megelevenedni az élénk állított dolgokat. Három főtárgya van: az abnormis idegrendszerű ember, az ideges, érzékeny, elméllkedő gyermek és az álom sajátságos, a valóságból az irrealitásba vezető állapota. Nagy ismerettel, az ideg orvosos éles megfigyelésével rajzolja meg a visszás idegrendszerű kamaszfiúkat, egy groteszk testvérpár anyagilkosságát, egy elmebeteg boldog megnyugását a maga fixa ideájában, az ópiumszívó lelkiállapotát éppúgy, mint egy magányos életet élő fiúcska belső világát és egy az erdőben eltévedt gyermek csapongó gondolatmenetét, a félelemnek hirtelen elhatalmasodását. Novellái néha egy jelentékeny írói erővel megírt orvosi kórtörténet módjában hatnak, néha az író saját gyermekkori emlékeinek felidéződését érezzük. Hogy hangulatai is vannak és lírai hatásokat is tud elérni, azt megmutatja abban a novellában, amely a Kálvin tér reggeli ébredését írja le, csupa apró megfigyeléssel és mégis erősen megfogó hangulattal. Nem a maga egyéni hangulatát adja, hanem a dolgokét, amely az utcai mozgásból, örökös változásból árad ki a szemlélőre. Csáth Géza könyve érdekes jele annak a realiztikus nisusnak, melyet legújabb novella- és regényírásunkon észrevehetni.

Délutáni álom. Vasárnapi Újság, 1911. június 18.

(...) A *Délutáni álom* tizenkét novellája kivétel nélkül nívós, jól át gondolt, impressziókban gazdag munka. Elvonatkozott, magába mélyedő lélek hangulatai ezek a helyiell-közzel rapzodikusan szaggatott esemény- és érzélemreflexek. Hajlik a misztériumok felé, mondhatnám szinte szimbolista; szereti, keresi a titokzatosat, értelmetlent, a legbelső idegszállakat izgató, a lelkekett frappírozó, ideges beállításokat. Az *Anyagilkosság* című darabja például egy sajtászerűen pervers történet. Valóságos beteges, kóros szadizmus. A doktor keze, az ideg orvos lecsapása a tárgyra kétségtelen. De mély és komor igazságokat hámoz ki a tökéletlen, tartalmatlan és egészségtelen gyermeknevelés talajából. (...)

Hasonló misztérium az *Ópium* című novella, amelyből ismét az orvos beszél, de szinte dévaj, démoni hangú glorifikálásával az idegbódító ópiumszívásnak. Lázás álom ez az egész kép, dévaj, mámoros nekilendülés, lihegő, buja, forró hangulatemóció, amelyben groteszk kompozíciói, nyaktörő szellemi halálugrások révén képtelen élettani konzekvenciák állapíttatnak meg, félig az antropológus és idegbúvár, félig az írói egzaltáció eszközeivel.

Valami groteszk merészség, valami új, idegfeszítő, valami szokatlan stílus és hangmoduláció a tizenkét novella mindegyikében van. Mintha az idegeivel írta: annyira finom, sejtésektől, misztériumoktól annyira átítatott ez az irodalmi kaviár, ez a jól meglátott életszituációjú néhány modern novella. (...)

A Csáth másik könyve, az ugyancsak a Nyugat kiadásában megjelent *Janika* című tragikomédia, különösen mint színpadi mű: már igen közepes értékű. Hogy új csapásokon óhajt haladni az író, azt ez írásában is meglátjuk, de ez a csapás inkább csak a stílus és kidolgozás tekintetében új, mert a tárgy, maga a dráma cselekménye, meséje, tendenciája lapos, unalmas és felettébb lecsépelet. Novellatémának való, de nem színdarabnak. (...)

[Dr. Gonda József] (dr. g. j.): *Csáth Géza könyvei.* A Jövendő [Hódmezővásárhely], 1911. július 1.

(...) Amilyen mese, amennyire költemény az első novella, olyan komor és annyira megrázó a kis kötet legtöbb darabja. Az *Anyagyilkosság* a legmegrázóbb és egyúttal a legvalószínűtlenebb is. Lehetetlen Csáthnak ezeket a történeteit egyszer elolvasni; a boncoló, kegyetlen idegorvos beszél a legtöbb történetből és meg kell szokni, hogy csak az orvosi leírások és az orvosi megjegyzések sokaságának a tudomásulvétele után foghat hozzá az ember a novella olvasásához. Az *Anyagyilkosság* két irtózatosan vásott fél-ára gyerek kegyetlen története — az anyjuk fiatal, szeretőt tart és nem törődik velük —, akik perversségükben élőt boncolva gyönyörködnek a kín, a fájdalom rejtelmében és akik anyát nyilkolnak éjszaka, hogy iskolábanemet lopott ékszerrel díszíthessenek egy selyempongyolás, kacagó leányt; boszszantó és lehetetlen történet, rettenetes gyorsasággal száguldo történet, megalapozatlan, fölépítetlen, — balladának is rossz, szépségek nélkül való. Annál erősebb kézzel megírt idegorvosi történet a szegény paralitikus Fülöpről szóló novella (*A kisasszony*), a *Régi levél* című kis, kerek elbeszélés, amely a Zách-történetet mondja el, írhatja meg egy kortárrsal öt rövid oldalon, klaszszikus rövidséggel — és a többi is, Johanna, a szerelmes Pista, a nagy Balázs és a kis Balázs kedves történetei. Csáth nem mutatkozik be boncolónak, korántsem mutatja, hogy úgynevezett lélekanalízist ad, a novelláiban nincsenek leírások, bevezetések és konklúziók, ott jönnek-mennek, beszélnek az emberek, folynak az események, a váratlan és a rendkívüliség sem készleti magyarázatra vagy az egyik lépésről, az egyik részről a másikra való áthidalásra. Ez így van, ez így történt, ennek így lehetett csak történnie — így végződnek a novellák, de ezt sem az író mondja, ezt is az olvasónak kell mondania. Kissé pongyola itt-ott a stílus, úgy látszik, hogy egyik-másik darabnak a kidolgozása kerekdedebb lehetne, — de bizonyos, hogy Csáth a magyar novellaíráis egyik értékes emberének mutatkozik be ezzel a második novellás könyvével.

[Bresztovszky Ernő] (y.): *Délutáni álm.* Népszava, 1911. november 12.

SCHMITH MÉZESKALÁCSOS

Csáth Géza új novellái a „legnyugodtabb magyar elbeszélések” jelzést érdemlik meg. Flegmatikus próza, melyet a legnagyobb krízisek sem tudnak kizökkenteni a komoly folyamatosságából. Öreg elbeszélők írnak így, vagy fiatal tudósok, kiknek megrajzolandó sémák, kitöltendő tabellák az emberi sorsok. Csáth Géza orvos. A novelláiban is az; csupa kórkép, beteg lelkek pontos rajza, amit ad. De mennyi nyugalom és mennyi objektivitás! A realizmus irigylendő tetőpontjára fog érni ilyen eszközökkel ez az író. Teljesen el fogja némítani a líráját és szeméit mereven az életre szegezve fog fotografálni. Csáth novellái majdnem mind magyar vidéken történnek, kisvárosokban. Ő a Vidék novellálistája, úgy, amint Kosztolányi Dezső a Vidék lírikusa. A dzsentri haldoklik e történetekben, a bonne province intrikáit, pletykáit, kis kávéházi orgiáit érezzük; mind abból a bizonyos művészi messzeségből, melybe az objektív író novelláit beállította. Csáth Géza matt és letompított elbeszéléseket ír; nem izgatnak fel, hanem gondolkodóba ejtenek. És mintha mind előtanulmányok lennének készülő realista színjátékokhoz. Hiszünk Csáth Géza drámaírói talentumában.

[Szabolcsi Lajos] Sz. L.: *Két író.* A Hét, 1912. április 14.

Csáth Géza a legrokonszenvesebb elbeszélők közül való. Egyformán ért ahhoz, hogy érdekfeszítő cselekménnyel kösse le a figyelmet és hogy meglepő ötletekkel fogja meg az olvasó érdeklődését. Viszont legjobb novelláiban éppen olyan kitűnő jellemző erőről tesz bizonyosságokat, mint poézisról, amennyiben nemcsak nagy realitással tudja beállítani alakját, hanem ért a hangulatokkal és érzésselli árnyalatokkal való hatás finomabb lüvészetéhez

ts. Ebben a kis füzetben mintha nem a legértékesebb írásait gyűjtötte volna össze. Legtöbbet ér az egészben az a kettő, amelyek annak idején az Életben jelentek meg: az *Egymást boldogítva* és *A kutya*. Mindkettő humoros hangú, humornak komoly, mély és meleg fajtájából, és mindkettő kitűnően meglátott és jellemzett alakokat rajzol. Ebből a fajtából való, de már könyveiből is a *Pali* című diáktörténet is.

Schmith mézeskalácsos. Élet, 1912. május 5.

Csáth Géza minden írásában van valami fáradság: a dekadens művész írja. Bármit ír, kiütközik belőle ez a vonás. A régi, ópiumos novelláira gondolunk, *A varázsló kertjére* vagy az újabb riadozó és ideges írásaira, a *Délutáni álmokra*, ahol beteg lelkeket boncol, alaposan és gyöngéden, mint egy igazi költő. Egyik egyfölvonásosa, a Hamvazószérda, ezen a hangulat-skálán foglal helyet. Honnét ez a dekadencia? Nálunk újban kocsiderék-számra importálják, de sietve leírjuk, hogy ő nem vesz semmit kölcsön, gyökerei itten ágaznak szét, a magyar humuszban, a csenevész magyar középosztály életében, amelyet egy válogató művész szemével szemlél. Hogyha valamilyen író t lelki hajlandóságánál fogva ez a témakör érdekel, akkor nagyon természetesnek, magából fakadónak tartjuk a dekadenciát, az egyetlen lehetőséget, ami a múlt és a jövő mezsgyéjén fölsarjad a sovány talajból, betegesen, de a költészet által megszépítve és örökkévalósítja. Az ő dekadenciája a miénk, magyar dekadencia. Ezért szeretjük őt. Új füzete, *Schmith, a mézeskalácsos* [!] pedig meglepetést is hozott. Az író megtanult mosolyogni és nevetni. Az első elbeszélés még a régi metszésű rajz, egy ódon magyar fametszet. De a többiekben új hangok pendülnek meg. Hogyan szózza rá egy elcsapott postatiszt a csúnya és öreg leányát egy nyomorék emberre, vagy: mint lesz áldozata egy dzsentriskedő úr a kuttyájának, amely elkseríti az életét és végül a kétségbeesés szélére kergeti, vagy: mit kell szenvednie egy szegény egyetemi hallgatónak a basáskodó, kíméletlen lakótársától. Ime, ezek a témái. Egyre kisebb, azaz egyre nagyobb témák. Humor van bennük (nem vicc és ötletesség), a megfigyelésen és a tapasztalaton átszűrt vidámság. Az egykori magyar művész a „régii jó idők” aranykorában, a butaság és a pohos kritikátlanúság idejében „mesélt” és „adomázott”. Az új generáció, mely a vidéki városokban látta elindulni az első villamost, hallotta az első tiltakozást, a régi rend első, megdöbbentő bírálatát, már nem tud fölolvadni egész szívvel a szegénység és az unalom idilljében, de félszívvvel még szereti, félszívvvel azonban már gyűlöli is a polgári osztályt, amelyből származott (azaz *kiszármazott*) és körképet lát és fanyarul, fölbígyent ajakkal nevet. Csáth Géza típusa ennek a mai magyar íróművésznak. Eddig egy ideges poétának ismertük. E kis füzete után egy ideges nevetőt látunk benne. A nagy hangulatművészek a túlvilági képek vizionáriusai és költői (E.T.A. Hoffmann, Barbey, d’Aurevilly, Wells) egytől egyig kaján kacagók is. Csáth Gézának is a realitáshoz és a nevetéshez visz az útja, fölfelé.

K. D.: *Schmith, a mézeskalácsos*. Népszava, 1912. augusztus 18.

MUZSIKUSOK

1

Csáth Géza első elbeszéléseit úgy írta, mint egy alvajáró, félig öntudatlanul. *A varázsló kertje*, a *Délutáni álom* egzotikus szigetek új irodalmunkban, amelyeken ritka rózsák, nimfák és titokzatos bogycok nőnek, fölöttük pedig a nap ég, a délután álmos, sárga napja. Ez az író intím mesemondó. A magyar vidék misztikumát hozza. Ott, ahol minden realitás, semmi realitást se vesz észre, egy gyermekszoba ablakán át ködfoltokat, árnyakat, dekoratív vonalakat lát, és a valóságot beteg ábrákká stilizálja. Két könyvet írt eddig. Mind a kettő mesékönny. (. . .)

Csáth Géza megtette az utat az első fiatalságtól a második fiatalságig: az intuíciótól az analízisig. A mai lélektan már sokszor és alaposan rámutatott arra, hogy az igazi intuíció és az igazi analízis közt nincs különbség (az intuíció csak egy tökéletesebb, gyorsabb, szerveesebben összefüggő analízis), s az, aki analízis nélkül dolgozik, nem misztikus, csak misztifikátor. Az író itt azokat az érzéseket, amelyeket eddig csak érzett, az öntudatába emelte. (...) Csáth Géza orvos. Pszichiáter, aki tudja, hogy a lelki életünkben nincsenek csodák és véletlenek, a lelkünk történései éppen olyan végzetesek, mint a szívünk, a vesénk, a májunk működése, és a haragunk, az ambícióink idegreakcióját szabályos görbékben lehet levetíteni a fehér lepedőre.

Csáth Géza ezeket a görbéket rajzolta le új könyvében.

4.

Lírája bölcsességében, az egyensúlyozottságában, a mosolyában van. A kis gondok, a kis emberek, a kis epizódok észrevevésében, amelyeket csak nagyítóüvegen lehet látni, a humor és a szeretet lúpáján. Peter Altenberg ír valahol a vidék mélységes mítoszáról. („Ma megint szilvágombócot ettünk, de a gombóc nem volt olyan jó, mint nyolc évvel ezelőtt.”) A mindennapi események a vidéki ember számára a mítoszt pótolják. (Az ebéd: szertartás; a séta: társadalmi funkció; a szilvágombóc: már szimbólum.) Csáth Géza benne élt ebben a mítoszban. Most kiemelkedett belőle, a krónikása lett, a fölényes kritikusa és okos szemlélője. Szatiráját mosollyal expálja. Sajnáljuk a régi lírát? Kalászatokat, napfényt, mosolyt kaptunk helyette.

[Kosztolányi Dezső] *Muzsikusok. (Csáth Géza novellái.)* A Hét, 1913. augusztus 31.

A kisfiú, aki álmodó szemével ámulva nézett körül *A varázsló kertjében* a világ csodái között, hanem [?] eljutott a nil admirarihoz. Már nem csodálkozik, csak konstatál. Szárazon és valljuk be: kissé unalmasan. Csáth Géza, aki pár év előtt azt vallotta, hogy az író fejlődése csak az interpunkció használatában jelentkezik, a modorosságon kívül a legsivárabb, legszürkébb naturalizmust is fölvetette programjába. Csak analizál, csak az eredményeket kutatja, de minden bevallott szándék nélkül. Hullákat boncol, mint egy tudós anatómus, de egyformán meg van elégedve, ha sikerült valamit megtalálnia vagy ha csupa ismert szövetképződményt metszett át a kése. Bevallja, hogy nem a lelket keresi a boncszettel halottjában, csak a testtel, a test életének megnyilatkozásaival törődik, anélkül azonban, hogy általános érvényű megállapításokra törekednék. Megszűkítette maga körül a világ, az élet határait, a metafizika nem fekszik a lancetta alá, azt tehát kikapcsolja, de ezen a materialista körzeten belül sem az anyag misztériumai érdeklik. Általában azt mondhatnánk: semmi sem érdekli.

Nem kíváncsiság hajtja, nem titkok kulcsa után sóvárog, csak boncol, néz, konstatál. A legteljesebb impassibilité merevíti meg az arcát, a szívét, nem bölint, nem botránkozik, nem mosolyog. Még a naturalisták jellemző előszeretete, egyoldalú érdeklődése a rút iránt sincs meg benne. Egy író, akinek minden mindegy. Ez rettenetes. Elviselhetetlen és fejfájást okoz. És olvasva, egyszerre mi is érezni kezdjük azt a szörnyű egykedvűséget, azt a mozdulatlan unalmat, ami testet és formát adott ezeknek az írásoknak. Mintha az élet csupa biztos megfejtésre beállított egyenlet lenne, mintha nem lennének örökre sajtó, kiáltó, ordító és marcangoló kérdések, mintha az emésztésen, a kellemes vagy kellemetlen közérzésen, a szexualitáson és a sejtek oszlásán túl semmi valóság, sőt semmi fikció sem nyugtalanítana bennünket. De hát mi akkor az író, kicsoda és mit akar? Mit akar a művész és a művészet? Az egész emberi gondolkodás csak kényszerképzetek halmaza? Megrázó lehetne a könyv, amelyben egy író hittél és meggyőződéssel, tények vaslogikájával ezt bizonyítaná. De ilyen író, ilyen művész

nincs. Csáth Géza affektál, mégpedig a régi, megbukott tétel szabályai szerint. A Goncourtok azonban legalább a rendszert kiépítették és abban hittek, Zola a kísérleti regényről föllállított elméletét tisztelte, ha nem is vilósította meg, de Csáth Géza még a konzekvenciák levonását sem érzi szükségesnek. Ugy számol be a látottakról, mint egy orvosi látélet, mint egy hagyatéki leltár. De még abban is ott van az értékmegállapítás, míg ezek a novellák nemcsak írójuk egyéniségét titkolják, nemcsak az élet minden megnyilatkozását nivellálják, de az olvasó érdeklődését is eleve kizárják. Nem tagadják, mert az már aktivitás lenne, Csáth Géza pedig a passzivitás legtehetségesebb affektálója. A *varázsló kertje* őszintebb értékeket csillogtatott.

[Kárpáti Aurél] K. A.: *Muzsikusok. (Csáth Géza novellái.)* Élet, 1913. augusztus 31.

Büvös laternával mutatott misztikumokat. Emlékeznék kinyújtott mágikus kezére, mely átlátszó könnyen vonta félre homályok, felhők és kódok függönyét. Tetszett a sejtelmek miliője, megalázkodtunk, hittünk neki és mentünk utána, mint szomnambulisták. Hittünk fenntartás nélkül, holott a Hihetetlen volt a hangszere, harmonikusan elrendezett rezonáló húrokkal, drága-drága hárfá, melyet ékszeres finom ujjakkal pengetett. A hatalmas eszkamotör most kilépett a mesekeretekből. Az elemezhetetlen, mély, megejtő motívumok, a sajátos izű és artisztikusan levegős hangulagok a múlt árnyékában maradtak és tünésűkkel mintha valahogyan megyengült volna az író varázsos hatalma felettünk. Ezekon az új novellákon érdesen látszik a megcsináltság, nem a sugallat, hanem az „így akarom” márkája kéklik rajtuk. Nem líra buzog megismeréseinek bővizű szökőkútjából, hanem érett öntudat, okosság, énjét kulisszák mögé rejti és matematikus objektivitást nyújt erre cserébe. Előkelő tónus, a figuráknak fotografikus hűsége, szabatos megfigyelések, plasztikus jelzők teszik kedves olvasnivalóvá ezeket a novellákat, de nekünk a régi Csáth Géza még kedvesebb volt és sajnáljuk az őszinte, csupa melódialírat.

Különben egy rossz novella is van a csokorban: az *Erna* című.

Pajzs Elemér: *Csáth Géza: Muzsikusok.* Május, 1913. október.

JANIKA — HAMVAZÓSZERDA

Csáth Géza a színpadról is annak mutatkozik be, akinek már novelláiból ismerjük: művésznek, tudatosnak, merésznek. Az orvos fölényes tekintéttel lát keresztül alakjain. A veséjükig lát, a szánalmas és közönséges lelőkig. Milyen kicsinyek ezek az emberek a Csáth Géza kezében! Hogy összeszezsugorodnak a tekintete alatt! A második darabot „bábjátéknak” nevezi. Ezt odáírhatta volna az első alá is. Szánalmas kis figurák, esetlen bábok ezek az emberek. Mögöttük pedig majdnem ott látja az ember az író arcát, keserű mosolyra húzott ajkával és szúrós nézésű szemeivel, a Molnár Ferenc-i ördög gesztusával: voila! Ilyenek vagytok, emberkék. Ez bizony szomorú, de azért nem kell nagyon komolyan venni a dolgot. Csak bábjáték az egész. De ez a fölényes emberismeret, ez a hibátlan technika és ez a keserű nevetés vált ki harmonikus hatást. Van valami nyomasztó a Csáth Géza művészetében. Csak megkap, de ki nem elégít. Lesújt, de föl nem emel. Igaz, hogy az írónak világosan ez is a szándéka. Az a kérdőjel-művészet ez, amit annyira szeretnek a mai drámaírók. (...)

A *Janika* erősen rá gondoltatja az embert a legvigasztalanabb ibseni darabra, a *Vadkacsára*. Pertics, a főalak, valóságos második Hjalmar Ekdal. (...)

A *Hamvazószerda* hatása is ilyen. [...] Gyönyörű színpadi képek, mély és zengő líra. És egy nagy kérdőjel. Mit akar mondani? A koporsó kis aranykulcsa akar-e lenni az egész darab kulcsa? Vagy csak egy futó, de megkapó lírai hangulatot akart adni az író? Vagy csak egy bizarr és keserű ötletet? — Kérdés elejelet nélkül.

Egy azonban bizonyos. Mind a két darab erős és lélekbe markoló. És Csáth Géza mindenesetre a legerősebbek közül való, akik ma nálunk drámát írnak.

[Hevesi Sándor] Tytlyl: *A Janika — Hamvazószerda*. Élet, 1911. május 22.

A Magyar Színház mai premierje sikert hozott egy rokonszenves tehetőségű fiatal írónak, Csáth Gézának. Megbecsülni való értékek, sokat ígérő kvalitások csillannak föl Csáth Géza két darabjában — az egyik, *A Janika*, kétfőlvonásos, a *Hamvazószerda* egyfőlvonásos —; az elsöben a megfigyelés, a rajzolni tudás olyan biztonságát lehet észrevenni, amit eddig a magyar színpadi írók közül egyedül Bródy Sándorban ismert a közönség. A második darabban a szimbólum szépségeivel gyönyörködtet Csáth Géza, de valahogy olyan formában, hogy ezt a poétikai formát egészen közel tudta hozni a szívekhez, még a nyárspolgár szívekhez is, amelyek, jaj, annyira irtóznak mindentől, ami szimbolizmus. Kár, nagy kár, hogy ezt a második darabot a színház elrontotta, rafináltnak szánt [...] ötletekkel, amik csak arra voltak jók, hogy megfosszák az elképzelésben annyira szép írásművet a finomságától.

A Janika című kétfőlvonásosban a családi élet félszégeiről, megsokottságairól írt szatírárt Csáth Géza. [...] Mindezt a technika biztonságával, finom és ügyes pszichológiával hozza elének az író és ahogy ezt a csöndes tragikomédiát végigbonyolítja, abban annyi készsége, annyi erő és tudás van, hogy szinte kétséget ébreszt az iránt, hogy ez az első premierje.

A Hamvazószerda finoman, művésziesen elgondolt bábjáték. [...]

[Jákó János] (j.): *A Janika — Hamvazószerda*. A Polgár, 1911. május 25.

Új nevet látott ma a közönség a Magyar Színház színlapján: Csáth Gézáét. De a név csak a színpadon új, az irodalomban már ismert és jóhangzású. Viselője rendkívül erős talentumú fiatal ember. Élesen boncoló szemmel nézi az életet s finom megfigyeléseit művészi formában tudja megörökíteni. Tompított színű hangulatképei mellett megkapó realizmussal állítja elének az élet bensőségeibb mozzanatait. Pompás megérzéssel ragadja ki témáit a mindennapi élet eseményei közül s egyformán kiváló ábrázoló erővel érzékíti meg az apróbb furcsaságokat és a nagy tragédiákat.

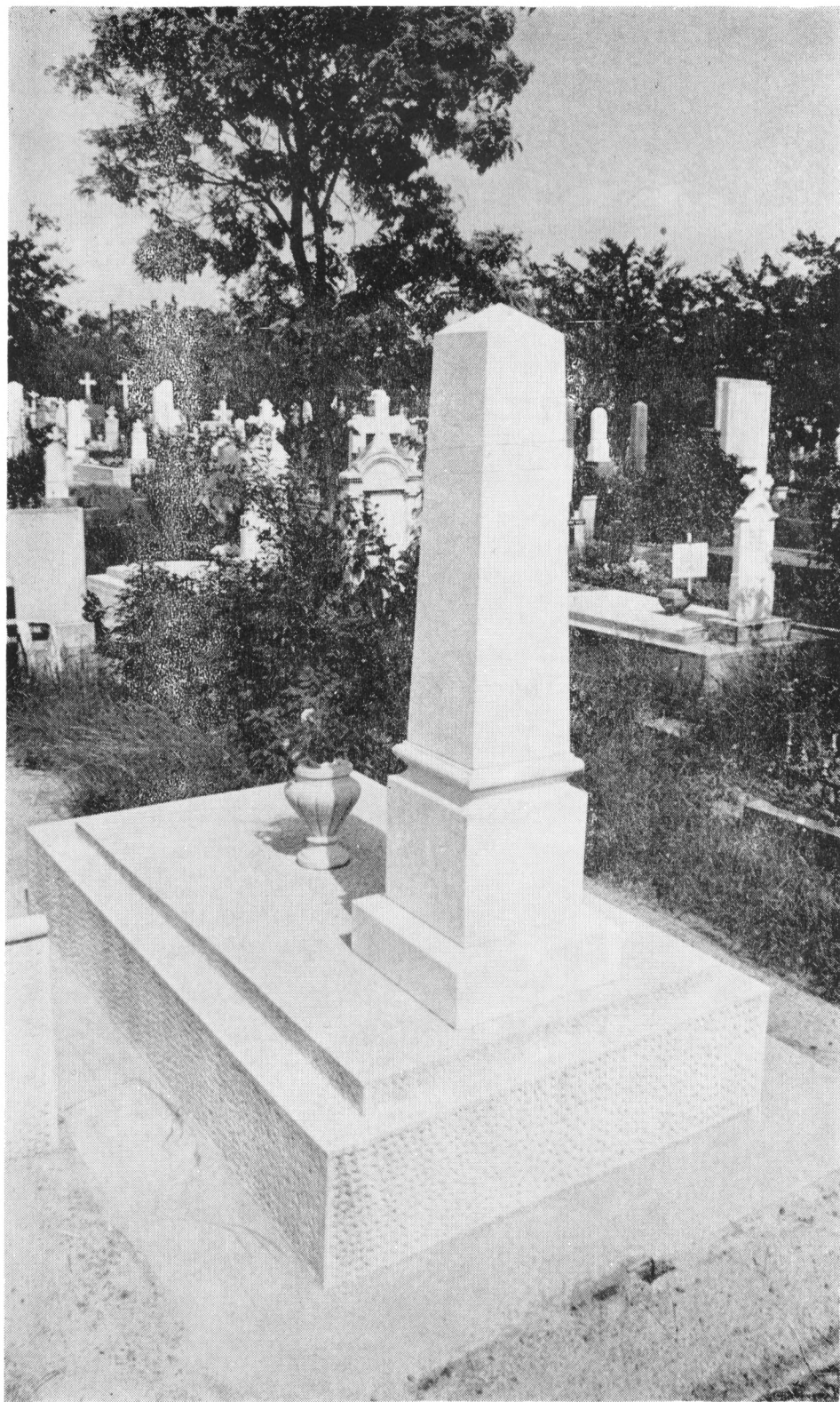
Történeteit logikusan építi fel s az igazság látszatát tudja nekik kölcsönözni. Gyönyörködtet és meg is győz. Nemcsak szép elgondolású meséit, színeiben gazdag előadását élvezzük, hanem hiszünk is neki. Elhisszük, hogy az emberek olyanok, amínőknek ő látja, s hogy történetei, ha nem is történtek meg, megtörténhettek volna. Novelláit megújuló gyönyörűséggel lapozzuk át s élvezzük bennük az erős fiatal egyéniség kibontakozását és magasba törését.

Most, hogy Csáth a színpaddal is megpróbálkozott, aggódo érzés támadt bennünk. Hátha nem tudja magát beleképzelni a színpad levegőjébe, hátha megbénítja tehetségét a neki idegen terület. Aggodalmunk azonban alaptalan volt. Csáth otthonosan mozog a színpadon és szinte bravúros technikai készséggel csinálja meg műveit. [...]

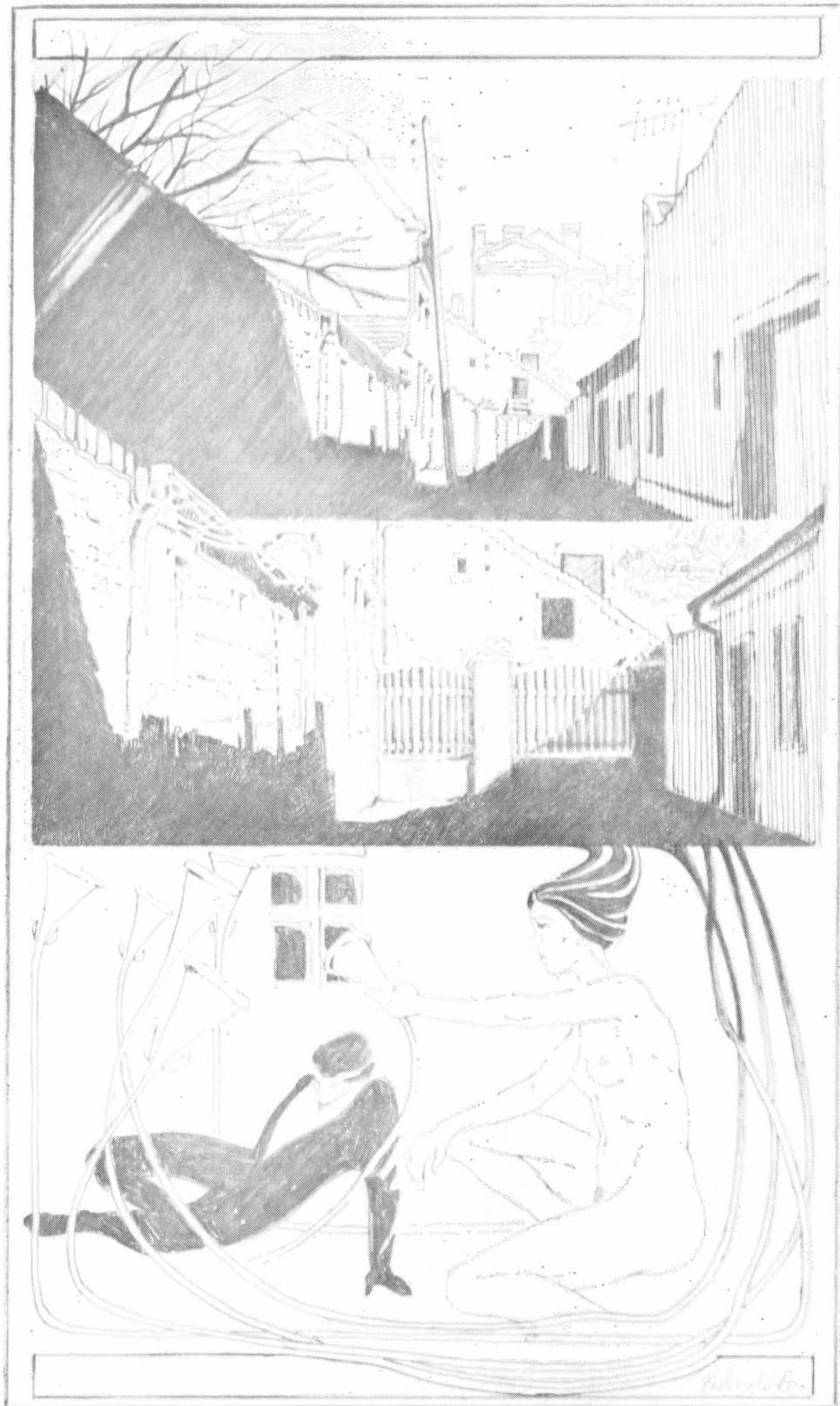
Ha néhol kissé túloz is az író, a súlykot sehol sem veti el annyira, hogy darabja valószerűtlenül hatna. Az áthidalás a tragédiából a komédiába eleinte ugyan kissé visszásan hat, de ennek a visszás hatásnak az élet csakhamar elveszi Csáth mélyen járó gondolataival és szép pszichológiai okfejtésével. Igazat adunk neki, mert el tudja hitetni velünk, hogy igaza van.

Másik darabját [...] bábjátéknak nevezi Csáth. Finoman megérzett, nagy fantáziával és rendkívül poétikusan megcsinált macskakeserves hangulat. [...]

Csáth írói tehetsége ezernyi színnel körül a hangulatos kis képet. Az élet alapos ismerőjének és figyelmes szemlélőjének mutatkozik ebben a darabjában is. De itt nemcsak írói, hanem zeneszerzői tehetségének is tanújelét adja. Finoman megérzett, sejtelmes hangulatokat teremtő kísérőzenét szerzett a darabjához, mely operaszövegnek is rendkívül alkalmas volna.

Ebben a kriptában nyugszik Szabadkán, a Bajai úti temetőben

A varázsló kertje

A varázsló halála
(Siskovszki András illusztrációi)

*Szabadkai mellszobra
(Almási Gábor alkotása, 1969)*

A Magyar Színház rendkívüli gondossággal készült a két újdonság színerozatalára. Pompás, remekül egybevágó előadásban mutatták be Csáth Géza műveit. A *Janikában* nehéz, de hálás feladat elé állította a szerző Pertics megismerését, Rátkai Mártont, ki pompásan dolgozta ki szerepének minden árnyalatát. Kiváló jellegzetességgel állította elé a gyámoltalan, köznapi férjet. Mintaszerű partnerei voltak Forrai Rózsi a feleség és Törzs Boér Kálmán szerepében. A mellékalakok személyesítői: Csatai Janka, Nagy Teréz, Gerő Ilona, Kürthy, Csizsér, Huszár, Sáfrány és Deési szintén pompásan állották meg helyüket és méltán megérdemelték a közönség tapsait.

A *Hamvazószerda* sikerében a szerzővel együtt Vajda László is osztozott. A rendkívül nehéz és érdekes rendezési problémát pompásan oldotta meg. A főszerepet Törzs játszotta pompásan. A nagy mellékszemélyzet személyesítői közül különösen Nagy Teréz vonta magára a figyelmet, de a többiek is egyenként és összevéve mind tudásukkal működtek közre a siker érdekében. A közönség csaknem megtöltötte a színházat s minden felvonás után sokszor a lámpák elé szólította a szerzőt és a szereplőket.

Gajáry István: *Janika — Hamvazószerda*. Az Újság, 1911. május 25.

Csáth Géának már évek óta jól hangzik a neve Budapesten. A fiatal író, aki Szabadkán töltötte újságíróskodásának első idejét, azt a bizalmat, amely elé első színpadi kísérlete alkalmával néztünk, tehetsége és komoly tanulmányokra valló kritikákkal és kisebb-nagyobb lélegzetű novellákkal, hangulatos költeményekkel alapozta meg.

A ma este bemutatott darabok azt mutatják, hogy Csáth Géza nem idő előtt fogott a nagyobb, átfogó képességeket kívánó színművészethez, mert megértéssel találkozott. [...]

A két Csáth-darabnak a mai bemutatón rendkívül nagy sikere volt. Különösen az irodalomban járatos közönség méltányolta melegen a gyönyörűen megírt színpadi munkákat, melyek Csáth Géza tehetségét új világításban demonstrálták előnyösen. [...]

Sándor Sándor: *A Janika — Hamvazószerda*. Bácskai Hírlap, 1911. május 25.

Csáth Géza nevét eddig csak tárcák, értekezések alatt láttuk; ma mutatkozott be mint színpadi író. Ez a bemutatkozás, ha a tehetségéről táplált véleményeket nem is döntötte meg, szerencsésnek nem volt mondható. Mind a két darabjában látjuk a megnyilatkozást, hogy a modern irodalmi eszmék és irányok szószólója akar lenni, de a megszólalás módját — nem jól választotta meg. Ahhoz ugyan már hozzászoktunk, hogy a fiatal generáció a legszívesebben táplálkodik az életnek inkább a homályba való rejtegetésre, megtagadásra, titkolásra alkalmas jelenségeivel, de ez a törekvés menthető még, ha az írók a belső, a lelki élet változásait tárják fel. Az ily megfigyeléseknek is lehet értéke; esetleg nem rokonszenvesek, de azért lehetnek irodalomképesek. Bár azt nem értjük, hogy a magukban hivatást érzők ugyanily buzgalommal, a megfigyelés éles bonckésével miért nem hatolnak az élet szép, magasztos, gyönyörködtető momentumaiba. De, mint említettük, megbocsátható a szennyben való túlkálás is, ha ez nemcsak a külső hatásokat célozza. Márpedig Csáth Géza darabjairól ezt kell megállapítani. A *Janika* című tragikomédiának még van némi magva és így értéke. [...]

Ez a darab egy jelenet az élet sarából. Jó és igaz megfigyelés. Undorító, ellenszenves — de a valóságban gyökeredzik. Kidolgozásában azonban már kevésbé jó. Az első felvonás: tiszta hatásvadászat, a második felvonás: a színpad technikai szempontból lehetetlen. Pertics monológja — majd egy fél óráig tartó magánbeszéde — az egész. [...]

A másik darab, a *Hamvazószerda* már eltévelyedés és visszaélés egy intelligens közönség ízlésével. Hogy miért „bábjáték”, nem tudjuk. Élő, beszélni képes alakok játszanak, akikről ugyan semmi sem áll távolabb, mint a finomság, kedvesség, poézis. A farsang utolsó napján dőzsölő társaság egyik

tagja, egy morfinista, megunta az életét: meg akar halni. Tünődése közben elalszik és végigálmodja, jobban mondva végigjátssza a saját halálát, temetését. A színpadra koporsót hoznak, abba belefekszik, szemfedővel letakarják; jönnek szülei, kedvesei, azoktól cinikusan búcsúzik, lezárják a koporsót és a gyászmenet — halotti énekeket zenve — elvonul. Aztán virrad, a morfinista felébred — vége az álomnak. — Ez a vízió nem irodalom, nem megfigyelés, nem színpadi művészet. Farsangi tréfának valamelyik kültekői bódében, hogy libabőrös legyen a nézők teste: esetleg megjárja talán vasárnap délután. De színházban, intelligens közönség elé nem való. Minél hívebben játsszák: annál rosszabb. Elvégre írónak nem lehet célja oly hatást kiváltani, hogy a közönség irtózáttal, borzongva nézzen a színpadra, és hogy a gyengébbek rosszul legyenek vagy meneküljenek a nézőtérrel. Ez nem realizmus és nem verizmus. Ez moziba való rémdráma. Kár volt előadni és kár volt Törzs Jenő szép játékáért.

A közönség *A Janikát* elég barátságosan fogadta és Rátkai játékát érdeklődéssel és nagy tetszéssel kísérte. *A Hamvazószerdát*, ezt a nagyon rosszul sikerült Maeterlinck-utánezatot, minden gyászos jelenetével együtt elejtette.

Peterdi Sándor: *Magyar Színház (Janika, Hamvazószerda)*. Budapest, 1911. május 25.

[...] Az első fölvonás néhány fogyatékosága mellett is erős vonásokkal van megrajzolva és természetesen és gyorsan pereg le. A közönségre úgy hat, mint egy nagy, érdekesítő dráma bevezetése. Csak a függöny összezsugorítása után oldódtak föl a lelkek, hogy meleg és őszinte tapsviharral jutalmazták a művészek pompásan egybevágó játékát és a fiatal szerző sokat ígérő drámairói jelentkezését.

A második fölvonás azonban csalódást hoz. Nemcsak hosszadalmas hanem céltalan is. Egyetlen olyan jelenet sincs, amelyért értenők, hogy miért kellett ezt a darabot megírni. Hogy a szegénység a gyöngé embert lealacsonyítja, mindnyájan tudjuk. Pertics Jenő megalkuvásán akkor sem csodálkoznánk tehát, ha kevésbé visszataszítóan állítaná eléünk. [...]

Hamvazószerdáját bábjátéknak nevezi, holott csupán ópiumláznak mondható. Remekül scenírozott mulatókat fed föl a függöny, amint italosan és kaptatosan köszöntik hamvazószerda hajnalát. A kép tarka, mozgalmas, a díszletezés fényűzően pompás. Maga a cselekmény azonban, ilyen rendezés híján, teljesen ellaposodna. Sőt gyakran így is bántóan kirívó és nem ártott volna még jobban átkefélni. Látszik, hogy a színház szeretettel és elnézéssel kívánt módot nyújtani, hogy modern irodalmunk e *misztikusai* is szóhoz juthassanak. A sikeres miszticizmushoz nem elég az északi és német írókat olvasgatni, nem elég a szép díszlet és a stilizált zene, sőt még az olyan művészi áldozatkészség sem, mellyel az ifjú szerzőt a kezdők istene ezúttal még érdemtelenül jutalmazta meg. Lekötő, frappáns téma nélkül [...] a miszticizmus inkább komikusan hat, mint borzongatóan. Márpedig az, hogy valaki jóllakot ópiummámoreban megálmodja a tulajdon zavaros halálát, még sem érdekes, se nem ijesztő. Főképpen nem, ha *így* álmodja meg.

A mai est sikeréből a szerző joggal alig egytized részt vindikálhatott magának, azt is csak *A Janika* első fölvonásának köszönheti. Kilenctized része tisztára a színházat és művészeit illeti. Mert ilyen ferde és lapos irányzatú írásművekkel ilyen fényes, ilyen ellenállhatatlanul tapsra ingerlő játékot érni el, diadalmas próbaköve a színház erőinek.

(v. m.): *Janika — Hamvazószerda*. Budapesti Hírlap, 1911. május 25.

Csáth Gézá, akinek két darabját ma este mutatta be a budapesti Magyar Színház, elbeszéléseiből finom tehetségű írónak ismeri a közönség. Jó tulajdonságait viszontlátta a színpadon, amelyre új drámairónál szokatlan technikai biztonságga vezetí alakjait. [...]

A közönség szimpátiával fogadta Csáth Gézát a színpadról is és a tapasztalói ismerkedés értékes barátság kezdetét jelenti közöttük. A mai bemutató igazán sikerült: a közönség, a szerző, sőt a színjátszók szempontjából is.

Csáth Géza a színpadon. Délmagyarország, 1911. május 25.

Csáth Géza [...] a színpadon ma jelent meg először. Megjelenése szerénységével, öntudatosságával és föltétlen biztosságával általános és meleg szimpátiát ébresztett. Két színdarabja régi és új írásainak sok szépségét hozza magával és egy fejlődésre képes egészséges, erős és izmos színpadi technikát. A két színdarab közül a *Hamvazószerda* című egyfőlvonásos a régebbi. A *varázsló halála* című novellát vitte benne színpadra az író. Kísérő zenét írt hozzá és keretet adott neki, de éppen ez a keret nem mondható minden tekintetben sikerültnek, de jellemző Csáth művészetének mai állására. A *varázsló halála* ugyanis egy fantasztikus vízió, telve az álom titokzatos szépségeivel és gyönyörű titokzatosságaival és az író úgy beszél róla, mint egy valóságról. Akik Csáth Géza írásait figyelemmel kísérik, észrevehették, hogy Csáth ma már nem ír ehhez hasonlókat. Az új novelláiban kevesebb a szín és erősebb a rajz, elszállott gyönyörű mámore és helyet adott egy okos józanságnak, ragyogó intelligenciának. A *Hamvazószerda* is ehhez mérten keretet kapott: az álmot megelőzte az elalvás és utána következett a fölébredés. Az egész így valószínűbb lett, de ez a valószínűség nem vált hasznára a műnek. Van a világnak sok szépsége, amely tönkremegy, ha napfény éri. A *varázsló halála* is azok közé tartozik. [...]

Csáth, ahogy a *Janika*ban megjelen, legfontosabb jellemvonása az intelligencia. Látja a dolgokat és meg is tudja mutatni őket. Nem marad homályban semmi. Nem nyugszik, amíg minden nem egészen világos és kifogástalanul indokolt. Itt minden a helyén van. Elővehetjük akármelyik mondatát, megnézhetjük a legkülönbözőbb nézőpontokból, a vége egy: nem emelhető kifogás ellene. Gyönyörű tudatosság ömlik el az egész darabon. Tud színdarabot írni. [...] Csáth Géza pszichológiával dolgozik. Nemcsak az alakjai pszichológiáját ismeri, hanem a közönségét is. Tudja, hogy mit hogyan kell elmondani, a különböző forma előtte nem jelent akadályt, mondanivalóját a drámában csakúgy ki tudja fejezni, mint a novellában és előadási módja, technikája mindig az illető forma természetében gyökeredzik. A mai este után meg lehet állapítani: színdarabot is tud írni.

[Fodor Gyula] F. Gy.: *Janika. Hamvazószerda*. Független Magyarország, 1911. május 25.

[...] Nincsen megszilárdított váz, úgynevezett armatúra egyik műben sem, amely kocsonyává lapulás veszedelme nélkül viselhetné magán a reá aggatott tömördek cikornyás sallangot. Csupa díszes ciráda mind a kettő s hiányzanak belőlük a tartóművek, amelyekre pompázó tartalmukkal nehezedhetnének: kopárságokon épülnék. Mert a rendezetlenül áramló impressziók hangra zörgetése még nem kelt bennünk reflexiókat, még nem ragad sinein magával és még nem domborítja ki megcsendülésével belsőnkben, hogy abban a dialógusban művészetet lássunk. Legkevesébb pedig drámai művészetet, amelynek egyik fő jellemvonása, hogy tartózkodó idegenkedéssel fordul el a gubancolódott összevissza-dobáltságoktól és csak a logikusan egyenes, egyetemesen tiszta távlatokban mutatja meg magát. De mindezek mellett mi bírhatta rá a direktorságot ennek előadására? Talán: a frissen dülő hang. Talán: misztikus motívumjainak visszhangzását akarta kelteni a közönségben. Mindenesetre: modernséget akart beléömlesztetni. Mozgásra mozdulása helyes volt. De elérte-e? Nem bírta magába kötni az ismeretlenül bűvös hangszerelésre játszó erőket. Nem nem a felkapottságban rejlik a modernség.

Munkácsy Sándor: *Janika és Hamvazószerda*. Kultúra, 1911. június 25.

Csáth Géának néhány nagyon finoman megírt novelláját ismertem eddig. — egészen intimus érzésváltozások históriáját, őszinte és mélyen meglátott életmegfigyelések nagyon stílusos és nagyon közvetlen előadását. Mint drámaírónak, úgy tudom, ez az első kísérlete, és a hibái, megféltségei innen kapják a magyarázatukat. Így értem meg, hogy a mai két darabjában elszámította magát. Féltreismerte a színpadot, amit és ahogyan a színpadon történetni lehet, hogy helyenként túlságosan naiv volt, épp ott, ahol túlságosan rafinált akart lenni, és túlságosan sokat adott ott, ahol kevesebb lett volna helyénvaló. (...)

A két apróság, amellyel ma Csáth Géza beállott a Magyar Színház drámaírói gárdájába, nem befejezett formájú alkotás, de két értékes kísérlet, amely megbecsülést érdemel és főképp azt, hogy minden szavát komolyan vegyük, még akkor is, ha gáncsoljuk... Azok pedig, akik az irodalomban finom hangulatokat keresnek és élveznek, egy pár nagyon meleg és őszinte percet kapnak a mai bemutatón.

Bálint Lajos: *A mai színházi est. Csáth Géza: Janika — Hamvazószerda.* Magyar Hírlap, 1911. május 25.

[...] Eddigi irodalmi kísérleteihez képest szokatlanul ügyes, biztos, sőt meglepően határozott a fellépése. Mesterségbeli naivságnak, technikai kapkodásnak alig van nyoma a darabjában, ahol pedig mégis mutatkozik valami, az nem a kezdők szokásos ügyefogyottsága. Számítani, ravaszkodni, sőt spekulálni is kitűnően tud. Elmond mindent, amit akar, a kapcsolatokat világosan meghúzza a jelenetek között, s apró vonásoknak egész tömegével tud jellemezni olyan embereket, kiknek az életébe kicsinyes korrupciót parancsol bele társadalmi helyzetük kényszerűsége és nyomottsága. A két- és háromszobás budapesti lakások belső életének különböző piszkosságai és intim részletei sétálnak fel a jelenetek között s a polgári élet levegőjét frissen festi a színpadra a rajznak az a fotografikus hűsége, mely az úri nyomorúságban élő hivatalnokcsaládok igen nagy részének életét kopizálja. Levélhordók, csefédek, orvosok, amint jönnek-mennek egy lakásban, pletykálnak, konzíliumot tartanak, családtagok amint egymás között adott helyzetekben értekeznek, mindezek megcsinálásában nemcsak színpadi ügyesség, hanem némely momentumokban virtuozitást is produkált Csáth tehetsége. [...]

A *Hamvazószerda* [...] külföldi minták után kiképzett színpadi kuniózum, aminek katakombákban rendezett kabarékban van a legcélszerűbb helye. A korporsótól és a szemfedőtől riadtan távozott különösen a női nem a színházból, akik pedig ott maradtak, a legkomolyabb hatásra tervezett jeleneteket kinevették. Mikor Nagy Teréz bezárta az örök emlékebe kapott kulccsal az ércorporsót, akkor pláne harsogó nevetés szakadt fel. A közönségnek egy kisebb része különben már a második felvonás végén elhagyta a színházat. [...]

Az incidensek, az ijedtségek és a reszketések mégis mind nem számítanak. [...] De még így is nincs eldöntve a Csáth darabjainak a sorsa s kis szerencséjével megérheti, hogy Bécsben vagy külföldön, tömegüzemű színházakban kitűnő fogyasztási cikknek beválhatik.

[Bányai Elemér] Zuboly: *A Janika — Hamvazószerda.* Magyar Nemzet, 1911. május 25.

Kapuzárás előtt utoljára még egy fiatal írónak engedte át Beöthy igazgató a szót drámai színházában. Az új író Csáth Géza. Hogy szóhoz juthasson, arra rászolgált a tehetségével; hogy csak most jutott szóhoz, arra is okot adott a darabjaival. A darabjaival, mert kettő is van: egy *Janika* című kétfelvonásos tragikomédia és egy *Hamvazószerda* című egyfelvonásos, amelyet szerzője egészen ok nélkül „bábjáték”-nak nevez. De inkább rémdrámának nevezhetné mind a kettőt, mert olyanok, hogy André de Lorde is büszkén vallhatná a magáénak őket. A Janika az egy öt éves fiúcska, aki meghal, szegény, és a papája addig kesereg, addig siránkozik, amíg végre a szobaúr megunja a dolgot

és azt mondja neki: ne bőgj, hiszen nem te vagy az apja, hanem én! Ebből aztán botrány lesz, szó van válásról is, de ez nagyon kényelmetlen, a férjürem tehát nagy bujában leissza magát, belenyugszik a sorsába és marad minden a régiben. Az első felvonás életteljes fotográfiája egy orvosi konzíliumnak, egy halálesetnek és a fővárosi cselédmizériának, a második felvonás pedig karikatúra, olyan kevés hűséggel és olyan sok túlzással, amennyit egy torzrajz csak megengedhet magának. Együtt az egész: csúf játék, amelyet bizonyára fejcsoválva nézett az erkölcs géniusza s megdöbbenve néztük mi is, pedig nem vagyunk szemforgató moralisták. (...)

Magyar Színház. Magyarország, 1911. május 25.

[...] A *Hamvazószerda* című, bábjátéknak nevezett éjszakai és álomkép érthetetlen fantazmagória, amely semmit sem nyer a színrevitelével. Egy éjszakai álmodozó, aki morfiummámorban átéli a saját halálát és aki a koporsóból az életéről, a jó és a rossz asszonyokról beszél, egy ijesztő lidérces hangulatától megzavarodott nonszensz és nem érdemli meg, hogy színpadra vigyék. A könyvszekrény fogságában maradhatott volna. A *Janika*, az irodalmi komolyságtól áthatott életkép, megértésre talál és nagy tetszést váltott ki, a szerzőt többször is kihívták. A bábjátékot ezzel szemben egyszerűen kinevezték.

[Reiner Ferenc] f. r.: *Ungarisches Theater*. Neues Pester Journal, 1911. május 25.

[...] A színpadi technikához Csáthnak kevés érzéke van; nem tudja felmérni a színpad és a nézőtér közötti távolságot és az effektusok biztosításához olyan eszközöket használ, amelyek a színpadon éppenséggel ellentétes hatást, visszatetszést keltenek. Eredetinek akar tűnni és unalmas vagy értelmetlen lesz, realizmus helyett kocsis durvaságot vagy útálatot kiváltó abszurdumot nyújt. Nem sokat ígérő kezdet!

Ungarisches Theater. Neues Politisches Volksblatt, 1911. május 25.

[...] Csáth Gézának litterális és kritikus mivolta méltán hívott ki ily érdeklődést a színműről Csáth Géza iránt. Örömmel állapíthatjuk meg azt a tényt, hogy azt a zökkenőt, melyet a prózából a drámaírásra való áttérés minden író elé állít, Csáth Géza világos dialektikája és a párbeszéd-fejlesztésben erős képessége szerencsésen áthidal. Ily értelemben a *Janika* második felvonása a legkomolyabb és lélektanilag a legtisztább precizitással megoldottnak mondható.

A *Hamvazószerda* [...] tarka képekben poézis az álomópiumos zürzavarban, merész miliórajz a darab ékessége.

[Vitéz Miklós] (V. M.): *Janika — Hamvazószerda*. Népszava, 1911. május 25.

Nehéz dolog a kétfelvonásos *A Janika* című tragikomédiát [...] egyszerűen elvetni, mert az ember erős vonalmat érez az első felvonáshoz. De még nehezebb elfogadni, vele egy véleményen lenni, habár sok minden jó meglátással, erőteljesen van ábrázolva benne és tehetséget árul el. Végül is arra kényszeríti magát az embert, hogy a szerző tehetségét elismerje, és ennek kedvéért művének kedvezőtlen oldalait elnézze és a lehető leggyorsabban elfelejtse. Mert nem örvendetes, nem üdítő, a lelki tisztátalanságokba gázoló ez a darab elejétől végig. [...]

A *Hamvazószerda* című egyfelvonásost, amellyel az est zárul, a szerző bábjátéknak nevezi. (...) Az ember az egészszel nem tud mihez kezdeni. Az ilyen semmitmondó mámorkép naiv megelevenítései a színpadon aligha hatá-

sosebbak, mint az arisztokrata jótékonyági előadások bizonyos élőképei. De talán a Pathé fivérek megveszik az ötletet és egy szívhez szóló filmet készítenek belőle a külvárosi mozik számára. [...]

Ernest Goth: *Ungarisches Theater: Hänschen, Aschermittwoch*. Pester Lloyd Morgenblatt, 1911. május 25.

[...] A *Janika* kétfelvonásos tragikomédia, amit nagyképűség lenne lélektani s dramaturgiai elemzés alatt venni. A szerző nem akar mást, mint kigúnyolni az életet, vagy talán — a drámaírókat. Azt mondja, hogy ma már, ebben a mi szelíd életünkben nincsenek tragédiák, nincsenek drámai összeköttetések, nincsenek hősök, csak gyáván meghunyászkodó nyárspolgárok, akik — ha az első pillanatban mintha bele is pottyannának a tragédia árájába — a következőben már kimásznak belőle s derült, de megvető kacagásuk között válnak komikus alakokká. [...] Talán igaza van a szerzőnek, az élet csakugyan ilyen, az életben nincsenek drámák. Ha a szerző csak ennyit akart mondani, akkor nincs több szavunk, mint hogy elismerjük a szellemességét s megbocsátjuk azokat az apró hibákat, miket nagyigényű drámában észrevennénk. Az előadás nagyon jó volt. [...] A *Hamvazószerda* [...] azonban nem színpadra való s ehhez járul még az is, hogy a lehetetlenül rossz rendezés teljesen tönkretett minden hatást. A folyton változó színű világitás panorámaszínezetet adott a játéknak s a rendezés számtalan meggondolatlansága folyton derültséget kellett. [...]

Janika — Hamvazószerda. Pesti Hírlap, 1911. május 25.

[...] A dráma jól megcsinált, a maga nemében egészen összetartott első felvonása pusztá előkészítés, amelyben az első esemény, a drámát megindító szó a végén történik. A második: miliórajz. Nagyon jó miliórajz a kicsinyes ménage és az egyes figurák kitűnő tükre. Fotográfia, mozgófénykép — a részleteiben, és ezek a részletek elfelejtik, hogy magában a koncepcióban hiányzik a valószínűség, amely általában nem fontos, de fontos ott, ahol az író en detail következetesen és avatottan naturalista. Az apró megfigyelések azonban annyi talentummal feljegyzettek, oly finoman megérezett mozaikdarabok, hogy lehetetlen meg nem látni és nem méltányolni ezeken át azt az írókat, aki az apró drámákkal, a köznapi összeköttetésekkel szemben minden jellemzőt felfogó érzékeny lemez, aki teljes, egész, kerek, befejezett művet alkothat azzal az erővel, amellyel *Janika* tragédiája körül egy sorozat komédiát jegyzett fel.

A jó megfigyelő, a kis finomságok iránt fogékony talantum nem rejtőzik el végképp a *Hamvazószerda* mesészerű víziói között sem. [...] Csáth szerzeménye még közelebb viszi a játékot a megszokott melodramákhoz. Hangulata, álomszerű hangulata azonban nem hiányzik. Bizarr részletei gyakran megkapnak. Az a mód, ahogyan a víziók logikátlanul, helyesebben az álom minden elgondolatát azonnal odavarázsló logikájával követik egymást, csakugyan álmokat juttatnak eszünkbe, Jobbról, balról alakok jönnek be, köznapi ruhában, de túlvilági voltak némi díszkrét jelenlétével, hangtalanul érkeznek, mennek, tűnnek, anélkül, hogy süllyesztek, színváltások, színpadi aparátusok jönnének mozgásba: ez nagyon finom és sikerült módja a színpadi mesekonstruálásnak.

A közönség a mai bemutatón több hajlandóságot mutatott *A Janika*, mint a *Hamvazószerda* iránt. Különösen a második felvonás a maga épkézláb jeleneteivel tetszett és utána hatszor is kitapsolták a szerzőt. Nem hiányzott azonban a *Hamvazószerda* vízióinak sikere sem. Mind a két darabot gondosan, ötletesen rendezve mutatta be a Magyar Színház, a szereplők pedig azzal a szeretettel és ambícióval dolgoztak, amelyet a fiatal író megérdemelt.

[Lengyel Géza] (-el.): *Janika — Hamvazószerda*. Pesti Napló, 1911. május 25.

Csáth Géza [...] a legfiatalabb nemzedék legtehetségesebb és legfinomabb elbeszélői közé tartozik. Par excellence novellista, és nem tagadja meg magát színpadi műveiben sem. Az éles szem, amely az élet rejtelmes összefüggéseit átlátja, az erős kéz, amely az eseményeket megragadja és konfliktusokká gyúrja, és a sok mindet sejtető rövidség, amely a cselekményt vakító villámfénnyel látja el, az előkelő novellistáknak ezek az erőnei teljes mértékben megvannak nála is, és ő ért hozzá, hogy ezeket drámai akcentussal a rámpa élés fényében is érvényesítse.

ab.: *Ungarisches Theater*. Politisches Volksblatt, 1911. május 25.

[...] A *Janika* és a *Hamvazószerda* után, első impresszióira is konstataálhatjuk, hogy szerzőjük a színpadon is hű maradt önmagához. Finom, ledesztillált művészete itt is felülemelkedett a kifejezési eszközök határjelzőin és túl a realizmuson halk, de biztos evezőcsapásokkal suhant át a fantázia csendes vizeire. A színpad nem állott útjába ennek a majd patetikusan erős, majd az elvontságig szubtilis, de mindig fölényes művészetnek, hanem az egymásra találtak meghittségével ölelte magához és kötötte léteérdekeihez egy forró, igazi irodalmi est fennhatósága alatt. Minden technikai kezdést cáfolóan bugyborékoltak és siklottak le a színpadról az egymáshoz simuló, könnyedén surranó dialógusok, melyek nagy és megható és igazi írói elgondolások mögül szűrődtek a hallgatóság lelkebe és forrtak fel egy-egy igazi könnyben, a neki-hömpölygő kacagáshullámokban. Csáth Géza első szereplésével nemcsak mint rutinier, hanem mint egy született virtuóz mutatkozott be, aki a közönség érzelmein és hangulatain, mint valami megszokott instrumentumon, a legbonyolultabb és változatosabb melódiákat tudja eljátszani. [...]

A *Hamvazószerda* [...] teljesen a novelláin és egyéb írásain keresztül ismert poétát állította elénk. Egy farsangutói katzenjammer bődítő álma, mámoros hangulata ez a színekben szikrázó fantaszttikum. Szinte transzcendentális megjelenítése az elfarsangolt élet muzsikában zokogó szimbólumának. Nagy életcsömörök mementója, pezsgőgőzben, tivornyában, szerelemben föláztatott fiatal életek hatyúdala, sírva vígadó, halállal kacérkodó, kacagva felsíró komédia: — poézis. Egy kézzel meg nem fogható, műfajba nem gyömöszölhető valami, amit belülről szönek át a kíséző muzsika ezüstszállai, az írott betűkön, elmondott mondatokon túlrzegtetett zenei ritmusok. [...]

A közönség, mely teljesen megtöltötte a színházat, igen rokonszenvesen fogadta az új színpadi szerző darabjait és meleg színházi estévé avatta a mai bemutatót. Már az első rövid bevezető felvonás után zajos tapsok hívták a szerzőt a lámpák elé; a második felvonás után csak fokozódott a hatás, amikor szerzőnek és szereplőknek nyolc-tízszer kellett a közönség előtt megjelennie. A második darab, a *Hamvazószerda* mély poétikus hatása mélyen megragadta a közönséget és a szerzőnek újból és újból meg kellett jelennie.

Relle Pál: *Csáth Géza darabjai*. A Magyar Színház újdonsága. Világ, 1911. május 25.

Egy fiatal író, aki novelláiban erős és eredeti talentumnak mutatkozott, tegnap bevonult a Magyar Színház színpadára két kis darabbal. Egyik merészebb és eredetibb a másíknál, mind a kettő sötét és hátborzongató, amilyen maga az élet lent a sívár és könyörtelen mélységekben. A *Janika* kétfelvonásos tragikomédia, amelyben túlságosan tragikusan komédiázik az élet. A színház méltányolta a szerző kétségtelen tehetségét, irodalmi szándékait és olyan gazdagon állította ki a darabot, hogy ez fél sikert jelentett. Maga az előadás egyike volt a legjobbaknak, amelyet a Magyar Színház pompás együttese ez idén produkált. A szereplőket a legkomolyabb elmélyedésre készítette az irodalmi feladat és a játék, az előadás valóban elsörangú művészi élmény volt.

Janika és Hamvazószerda. A Nap, 1911. május 26.

[...] Csáth Géza [...] megírta az első budapesti realista drámát. Mert realista drámához — ilyenhez, mely kacajjal és tragédiával vegyes — még nem lehetett szerencsénk. Lengyel Menyhért írt egyet, de az nem budapesti és nem polgári. Csáth Gézában jött el ennek a miliónek az első írója. Azaz majd nem azt mondtam: inkább a háziorvosa, mint az írója. Szigorú szerző; pártatlan és józan mindvégig; és nemcsak a saját hidegen látásáról tesz tanúságot; hanem arról is, hogy ez a környezet a leghálásabb és legkihazsnálatlanabb témája a magyar drámának. Kegyetlenül diagnosztizál, de a betegségek egész beláthatatlan és eddig leiratlan tömege látszik meg hirtelen keze nyomán. [...]

A realista drámaírásnak abban a kezdő, nagy reményű stádiumában, amilyenben most Csáth Géza bemutatkozott, hasonló tehetségek Ibsennel vannak tele. Ő olyan kevésszer és olyan elenyésző motívumokért fordul a norvég íróhoz, hogy meglepő. Ez a negatívum nagyon figyelemre méltó és szinte kiáltani való öröm. Egy nagy színpadi tehetség van kibontakozóban, uraim és hölgyeim, akinek első drámája itt-ott zökken, de az alakjai mégis emberek, élő és működő emberek egy eddig észre sem vett, vagy vígjátékok alacsony pózaira felhasznált kaszt szenvedő törpéi, kishivatalnokok és anyósok és cselédek, akiknek látásakor Párizs is megborzadt először. A szituációk megdöbbentően erkölcstelenek, de ez többet ér, mint egy hamis boldogság képe a színpadon, melyet novellaötletek, vagy paradoxonok szikrái világítanak körül glória gyanánt. *Ca commence*, — nagyon jól kezdődik; ez az út meredeken megy fölfelé.

A *Hamvazószerda* azonban egy megrendítő álom, melybe nem tudok bele nyugodni. Felzavar, de joggal, a halálra emlékeztet, de élvezetünk nincs benne. Nem is Csáth Géza igazi hangja ez a mesterkélt miszticizmus, melynek legfőbb hibája az, hogy a vizionárius részek a legvalószínűbbek benne. Lehet, hogy ez is katarzis, de a halál költészetének még a végtelenül szomorú Madáchnál is megvan a megnyugtató alaptónusa. Itt keserű szájjal állunk fel a helyünkről és érezzük, hogy ok nélkül bántottak meg. Nem őszinte és nem meggyőző ez a szomorúság. Mi pedig nem azért illetődünk meg, mintha a szerző meggyőződött volna ezzel a báléji *cauchemarral*, hanem egyszerűen mert mentorsók, szemfödők, halottak vannak a színpadon és a szívünk, mely egy mentőkocsi látására is megretten, ilyenkor mindig fáj az élőkért.

Szabolcsi Lajos: *Csáth Géza darabjai*. Aurora, 1911. május 27.

Már az első felvonásban kezd tisztázódni előttünk a helyzet (amelynek felállítását a vége — a férj elalszik — mintha a *Botrányra* emlékeztetne). Csendesen folyik a felvonás, az emberek bölcsen eltakarják egymás elől önmagukat a helyzetet, — épp ezért, mikor a csábító a fia halálán érzett fájdalommal a férj jajveszékélése miatt idegesen, magánkívül, meg talán azért, hogy könnyítsen a lelkén, leleplezi a viszonyukat, ez mennykőszerűen csap le és megkapó és fölrazzó. A második felvonás aránytalanul hosszú és elnyújtott, ellaposított; ez már nemcsak nem drámai, nem is novellisztikus, csak rajzszzerű. Nem történik benne semmi; csak a helyzet lassú megváltozása, a férj lelkének egyensúlyba jutása van itt a rajz szélesen terjedő nyugalmával ábrázolva.

Cselekmény helyett kapunk megfigyeléseket; mondatokat, mozdulatokat, jeleneteket, melyeket többkötetes regényben is csak zárójeltek között lehet elmondani; de a túlságos kidolgozottság — bármily finomak is találóak a megfigyelések — ellenkezik a dráma természetével.

A lendület, az emlékezés s a nagyobbszerű bukás hiányzik *A Janikából*. Lassú, egyenletes léptekkel, óvatosan halad a darab — s a végén, mint a kőr, oda tér vissza, ahonnan ellindult. Utazás egy családi dráma körül két és fél óra alatt.

E drámaiatlanság oka a tárgyának egy szerve hibája. A fő személy, a férj, ez a kicsinyes gondoktól gyötört, gyöngé, kislelkű, cselekvésre képtelen kispolgár, már természetéből kifolyólag alkalmatlan drámai hősnek. Mi cselekvéseket várunk — és kapunk egy embert, akinek fő jellemvonása a teljes tehetlenség: azaz még külső erő kényszere alatt sem képes az állapotának megváltoztatására.

Látjuk, mint vergődik, mint szeretne — a „becsület” végett — cselekedni s mint törődik bele mégis a kényelmesebbe. Nem mer tenni semmit, kispolgárian oszkozkodik egy keveset, berüg és elalszik. Ez az alak a középpontja a darabnak s kitűnően van megfestve. A kispolgári családi élet rajza hű és finom s ami a fő, a darabnak van életet lehelő levegője.

A darab tárgya — egy ember csúfos gyöngesége — olyan, hogy abból más író bizonyára sivár, mulattató vígjátékot írt volna. Itt megérezzük e kicsiny ember tragikumát, részvétet érzünk vele. A Csáth mosolygása meleg, könnyes humor, nem lelketlen gúny. A szerző tragikomédiának nevezi darabját; pontosabban: tragédia komédiában elbeszélve.

A másik darab egyfelvonásos; címe *Hamvazószerda*. Melegen, finoman ad elő egy hamvazószerdai hangulatot, melyen át — egy álom keretében — egy romlásnak indult emberi életet pillantunk meg. Kedves, szép részletek vannak benne, de hangulat és jellemkép még nem dráma s azonfelül e darab szerkezete, váza azonos a Gerhardt Hauptmann *Hanneléjével*. Egyszóval mindkét darabban van sok finomság és jellemzetesség, de hiába, mikor már az alaprajzban súlyos drámai vétségek vannak.

Komlós A. [Aladár]: *Janika és Hamvazószerda*. Haladás, 1911. június 1.

Csáth Géza felvonult a színpadra s ott is fog maradni. Nem kell elmondania, mert történetni tud. Nem kell elbeszélnie, mert beszéltetni tud. Ezt első darabja után [...] meg lehet állapítani egészen biztosan. Csáth Géza drámaíróinak született, s mint ahogy a szobrász szobrokat lát bele a sziklatömbökbe, ő színdarabokat lát bele az életbe. A plasztikus képessége van meg a kezében, úgy egyes ember, mint emberi történés kialakítása számára. Mégpedig olyan, mint a sebészé, aki nem vésve s mindjárt megcsinálva formál, hanem növeszt. A Csáth történetítő módjában van egy kis boszorkányság. (Nem szemfényvesztés; nem fogásokkal dolgozik, hanem démoni erővel, azokkal, amik a lélek felszínének alatta guggolnak, összenyomva s földrengetni készen, mint a Klinger *Christus im Olympján* a Hadeszba lelökött titánok.)

S ha történetítő módja plasztikus, beszéltető módja, mint a festők mondanák: a n y a g s z e r ű. Vagyis: mint ahogy a festőnél a színfolt nem színes hártya, hanem bőr, mely némán megmondja, mi és miből való van és él alatta: Csáthnál a szó, amit embereivel mondat, mind beszélő szől, mely egyféle hangos értelmén kívül némán elmond ezerféléből abból, ami az emberével megtörtént, ami vele történni fog; emberszagú szó, melyről mindegyikről életrajza, természetrajza és helyrajza párolog szét annak, akinek száját elhagyta. [...]

Ez a Csáth első darabja — elbizakodott, de biztos beosztású, felsőségesen kemény dolog. Emberismerő ez a fiatal Csáth, aki életet tud formálni. Drámaíró.

A *Hamvazószerda* egy merészebb technikájú álomjáték — elsuhanó, mely egy kicsit ki is suhant a formálója kezéből. Hibridebb dolog — mondják is, hogy operaszövegnek szánta, viszont annyi minden van már formájába is h i n e i n g e h e i m n i s s o l v a, hogy nyilván igen szeretheti.

Ignotus: *Csáth Géza darabjai: Janika, Hamvazószerda*. Nyugat, 1911. június 1.

[...] A *Janika* [...] nem mindennapi munka. Két fölvonása két különböző oldalról mutatja be a szerző tehetségét, írói készségét. Az első igen gyors lezajló cselekvényt ad, tempója: rohamlépés. Ebben a tekintetben virtuóz dolog. A második tiszta analízis, a szerző, az alakok, a cselekvény szinte nem mozdulnak a helyükről. Az első fölvonás határozottan árt a másodiknak, még lassúbbnak tünteti föl. A második árt az elsőnek, mert eloltja az érdeklődést, melyet amaz keltett. Mégis mindegyik a maga nemében igen jól van megírva. [...]

A szerző javára irandó azonban, hogy bámulatosan ki tudja fejezni, a színpadon megvalósítani, amit átgondolt. Ennyi technikai készségre egy első kísérletben egyáltalán nem emlékszem. Szinte ijesztő ez a készség. A hang-

egység tökéletes. Ahogy a cselédek egymással beszélgetnek, remeke a naturalisztikus rajznak. A közönség ezt a formai jelességet éppenséggel nem méltányolta. Helyes. Intést adott a szerzőnek, hogy tehetségét művészbbo célok szolgálatába bocsássa.

Ugyanattól a szerzőtől játszották az előbbi darab után a *Hamvazószerda* című egyfelvonásos „bábjátékot”. Bábjáték? Nem tudom, mi ebben a jelenetben, mert egy jelenet az egész, a bábjáték. [...] Az ötlet kivitele is ötleteség nélkül való. Az ember alig hinné, hogy a két darabot egyazon szerző írta.

Alexander Bernát: *Színház. Csáth Géza: A Janika. — Hamvazószerda. Vasárnapi Újság, 1911. június 4.*

HALÁLÁRÓL

A gyász a fájdalom könyörtelen taglójával fájó csapást mért a szívünkre: elvitte körünkől azt, akit mindnyájan szerettünk, aki írásai révén nagy tábornak volt a kedvenc írója s aki ennek a városnak — hogy a lokálpatriotizmus is megszólaljon bennünk — hírt, nevet s dicsőséget szerzett. Csáth Géza, a modern magyar irodalom egyik legjelesebb képviselője tragikus módon halt meg. A tragikum, ami a görög tragédiák borzalmas fenségével nyúlt bele neuraszténias lelkébe s lelki csömört hozott életébe, annál lesújtóbb, mert Csáth Géza nem ezt a sorsot érdemelte. [...]

Csáth Gézának, a finom melankóliák és hangulatszín képek megrögzítőjének a már szintén elköltözött Kanizsai Ferenc és Kosztolányi Dezső, az országos nevű költő volt a két legbizalmasabb barátja. Velük együtt kezdte meg irodalmi karrierjét a Bácskai Hírlap szerkesztőségében, onnan repültek ki a zsenik csapongó erejével Budapestre. A három szabadkai író közül Csáth Gézának volt a legérdekesebb egyénisége. [...]

A háború alatt keveset írt. A háború borzalmi a szeizmográfyszerűen érzékeny, egzaltált lelkű férfira nagy hatással voltak. Hogy testi és lelki fájdalomtól szabaduljon, morfinista lett. Apatikus semmibevevéssel szemlélte a világháború szédületes eseményeinek kaleidoszkópját, kínterhes vánszorgását. Leleki invalidus lett: legutóbb is úgy járt köztünk, mint egy hervadt fejű, csüggedt lelkű és megtört gerincű ember. Az utóbbi években már nem is írt: belső lázadásban élte fel benne magát minden téma, mígnem egyszer az agyveleje lázadt fel s a legborzalmasabb lelki megrázkódtatás után végigélt egy modern tragédiát és az élet vándora a szókratészi méregpohárhoz nyúlt.

Szaulich Antal: *Csáth Géza. Magyar Újság (Bácskai Hírlap), 1919. szeptember 14.*

Csáth Géza, a modern magyar irodalom egyik nagy reménysége, meghalt a bajai kórházban. [!] Önmaga vetett véget tragikus életének, meghalt harminckét éves korában, mert az idegeit tönkretette a háború és a forradalom. Pedig éppen orvosa volt az idegeknek, a nagynevű Moravcsik professzor egyik legkülönb tanítványa. Magyar tragédia az övé. A háborútól összetörve, falura menekült, körorvos lett a Bácskában.

A *magyar Maupassant*: ezt mondta róla régebben e sorok írója, akinek barátja volt Csáth Géza. És most Maupassant sorsa érte utol a magyar novella fiatal és kedves mesterét, aki utóbb a morfiumhoz folyamodott enyhülésért. Szabó Dezső a falura küldi író-hősét, hogy ott új erőt merítsen a hazai humusz-ból. Csáth Gézára nézve, íme, tragikussá vált a falusi idill. Hat éve egy névjegyén e sorok írójának, aki szinte súlyos idegobja esett, azt üzenté Csáth Géza, az orvos és barát, hogy a harmincadik éven túl csak javulhat az idegeség. Szegény jó Csáth Gézáé immár örökre meggyógyult. *Délutáni álmát*, amelyről a legszebb modern elbeszélések egyikét írta, most már zavartalanul

és morfium nélkül álmodhatja a csöndes vidéki temetőben. Harmincegy évet élt, de ez a rövid élet nagy és mély szenzációkkal szolgált neki is, a magyar irodalomnak is.

[Juhász Gyula] Gyalu: Falusi idill. *Délmagyarország*, 1919. október 4.

[...] Csáth Géza valódi regényhős volt, a szónak klasszikus és eszményi értelmében. Szép férfi volt, festői szempontból is: testi mivolta egy különös és ritka szenvedélyű léleknek ingerlő titkát sejtette: az a szépség, ami kifejez valamit, nem véletlen találkozása vonalaknak és színeknek. Kiváló volt testben éppen úgy, mint lélekben. Minden képesség, ami a mai európai embert kifejezi, pazar pompában bontakozott ki benne. Költő volt és művész és tudós. Rajzolt és festett, képzett muzsikusként volt gyakorlatban és elméletben. Zenekritikáiban a legnemesebb irodalmi ízlés párosult komoly hozzáértéssel — modern volt, a szónak abban a valódi jelentésében, amivel az emberi kultúra ismeretének birtokában szólunk hozzá a kultúra fejlődéséhez: nem a futuristák kultúrák felületén dühöngő kánkán tánca szerint. Mint orvos a tudomány legrejtettebb és leggazdagabb területe érdekelte: az a határterület, ahol a test és lélek örök háborúja kell hogy eldőljön: az ideggyógyászat. Mint az ország egyik legelőkelőbb klinikájának asszisztense, szenvedéllyel merül el az új lélektan elméleti és gyakorlati tanulmányozásába: szaktanulmányaiban gazdag ötletekkel gyarapítja a vajdó, új tudományt.

Úr a gondolatok és művészetek világában, mint ahogy valódi úr az emberek között: választékos, művelt és komoly ünnep volt beszélgetni vele: szinte atyai az az önzetlen jóság és melegség, amivel érdeklődésben nincs semmi mohó és tolakodó. Belletrista minőségében — ami bennünket szorosabban érdekel — a kifogástalan formákban megnyilatkozó humanista típusához tartozik: egyébként azok közt tűnik fel először, akik e század elején az új magyar irodalom — immár halványuló — fénykorát képviselték. Színpadi műveiben meleg és álmódzó, novelláiban álmodozó és okos, bírálatában okos és bátor. Képességei, amiket felsoroltunk, végeredményben a valódi művészt határozzák meg, nem tehetségére jellemző, hogy kitűnő író is volt: művészi egyéniségeit jellemzik egyéb tehetségei. [...]

Karinthy Frigyes: *Csáth Géza*. Nyugat, 1919. november.

[...] Csáth Géza, kiből egy volt a zene és az értelem, a szín és a világosság, a költészet és a tudomány, csonka pályát mutat. Tizenkilenc éves korában, mikor nálunk még nem is álmodoztak modern irodalomról, egy vidéki lapban egymás után jelenteti meg novelláit. Nyelveket nem tudott, egy magyar kisvárosban, elszigetelten minden hatástól, önnönmagának mélységes mélyeit bűvárolta, és a lidércnyomás, melyről álmodott, később valósággá vált. Gyönyörűen rajzolt, festett, hegedült, zongorázott, zenét szerzett, akárcsak lelki rokona, akit nem ismert, E. T. A. Hoffmann. Nyugodtabb korban biztosan visszatérnek még reá az irodalom történészei. Különös, fáradt és nemes hajtása ő a magyarságnak, anyai ágon leszármazottja azoknak a tolnai Decseyeknek, kik már a 16. században emlékezetessé tették nevüket irodalmunk történetében. [...]

Kosztolányi Dezső: *Csáth Géza betegségéről és haláláról*. Nyugat, 1919. december.

Válogatta: DÉR Zoltán